

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Eugen Drewermann/Eugen Biser, *Welches Credo?* Herausgegeben von Michael Albus, Herder/Spektrum, Band 4204, Freiburg-Basel- Wien 1993, σσ. 240.

Εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν παρατηρεῖται ἀφασία (Sprachlosigkeit) μεταξύ τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἐμπειριῶν, χωρὶς νὰ δημιουργῶνται πολλαὶ γέφυραι ἐπικοινωνίας μεταξύ τούτων καὶ ἐκείνης, τοῦθ' ὅπερ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐν τῇ Δύσει ἀπομάκρυνσιν πολλῶν ἐκ τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι λίαν σκόπιμον καὶ χρήσιμον τὸ ἐρώτημα: «Ποῖον Πιστεύω;» (Welches Credo?). Τὸ ἐρώτημα αὐτὸ ἀκούεται ὀλονὲν καὶ περισσότερον καὶ ἐντὸς τοῦ περιβάλλου τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ θεωρεῖται ὡς κεντρικὸν πρόβλημα πασῶν τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων, ὡς ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Τμήματος τοῦ «Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν» «Πίστις καὶ Τάξις» (Faith and Order) ἀναληφθείσης προσπάθειάς πρὸς κατοχύρωσιν καὶ βιωματικὴν ἀξιοποίησιν τοῦ Συμβόλου Νικαίας-Κωνσταντινουπόλεως διὰ συγκεκροτισμένης καὶ οἰκουμενικῆς ἐρμηνείας, καθιστώσης τὰς ἀληθείας αὐτοῦ προσιτὰς εἰς τοὺς πιστοὺς πασῶν τῶν χριστιανικῶν ὁμολογιῶν. Καρπὸς τῆς προσπάθειας ταύτης εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Τμήματος «Faith and Order» καταρτισθὲν βιβλίον «Confessing the one Faith. An ecumenical Explication of the Apostolic Faith as it is confessed in the Nicene-Constantinopolitan Creed (381)» (Geneva 1991). Παρόμοιόν τι ἐπιχειρεῖται καὶ ἐν τῷ βιβλίῳ, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται ἡ παρούσα βιβλιοκρισία. Τὸ βιβλίον τοῦτο παρουσιάζει διάλογον δύο διακεκριμένων θεολόγων, πραγματοποιηθέντα ἐν αὐτοσυγκεντρώσει, ἡρεμίᾳ καὶ περισυλλογῇ ἐπὶ δύο ὀλοκλήρους ἡμέρας, κατόπιν ἀριστοτεχνικῶς διηρθρωμένων πρὸς ἀλλήλας σχετικῶν ἐρωτήσεων, ὑποβληθεισῶν εἰς τοὺς διαλεγομένους ὑπὸ τοῦ ὡσαύτως διακεκριμένου θεολόγου καὶ δημοσιογράφου Dr. theol. Michael Albus, Προϊσταμένου τῆς Ὑπηρεσίας Συντάξεως τῶν Κειμένων, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦνται εἰς τὰς ἐκπομπὰς τοῦ ἐν Γερμανίᾳ Ραδιοτηλεοπτικοῦ Σταθμοῦ ZDF. Αἱ ἀπαντήσεις εἰς τὰς ἐρωτήσεις αὐτοῦ ἐδόθησαν ὑπὸ τῶν ρωμαιοκαθολικῶν Eugen Biser καὶ Eugen Drewermann.

Ὁ 75ετὴς Γερμανὸς Dr. theol. καὶ Dr. phil. Eugen Biser εἶναι σήμερον διεθνῶς καὶ ἰδίως ἐν Εὐρώπῃ γνωστὸς ὡς Decanus τῆς Τάξεως Γενικῆς Θεολογίας (Classis Theologiae Universalis) ἐν τῇ «Εὐρωπαϊκῇ Ἀκαδημίᾳ τῶν Ἐπιστημῶν καὶ τῶν Τεχνῶν», ἀφοῦ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔχει διακριθῆ ὡς Καθηγητῆς τῆς Συστηματικῆς (Fundamentalen) Θεολογίας ἐν τῇ Φιλοσοφικῶ -

Θεολογικῇ Ἀνωτάτῃ Σχολῇ τοῦ Passau καὶ ἐν τοῖς Πανεπιστημίοις τῶν πόλεων Marburg, Bochum καὶ Würzburg. Ἐπίσης διετέλεσε διάδοχος τοῦ ἐπιφανοῦς Romano Guardini ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Μονάχου ὡς Καθηγητῆς τῆς Χριστιανικῆς Φιλοσοφίας τῆς Θρησκείας. Σήμερον ὡς Ὁμότιμος Καθηγητῆς (Emeritus) συνεχίζει ἐν τῷ αὐτῷ Πανεπιστημίῳ νὰ διευθύνῃ καὶ προσανατολιζῆ τὰς διὰ τοὺς ἐνήλικας ἐγκυκλοπαιδικὰς σπουδὰς (Seniorenstudium). Ὁ γράφων, ἐν ταῖς συνεδρίασις τόσοσ τῆς Ὀλομελείας, ὅσον καὶ τῆς Θεολογικῆς Τάξεως τῆς μνημονευθείσης «Εὐρωπαϊκῆς Ἀκαδημίας», μετὰ θαυμασμοῦ ἐγνώρισε τὴν βαθεῖαν θεολογικὴν σκέψιν, τὴν ὀξείαν κριτικὴν δύναμιν, τὴν εὐρύτητα τῶν πνευματικῶν συναρτήσεων καὶ τὴν εὐροῖαν τοῦ χεμαρρῶδους λόγου τοῦ ἐπιφανοῦς Καθηγητοῦ Eugen Biser, ἥτοι χαρακτηριστικὰ, τὰ ὁποῖα εἶναι εὐδιάκριτα καὶ ἐν τῷ ὑπὸ κρίσιν βιβλίῳ. Ὁ νεώτερος, δεύτερος ἐκ τῶν ἐν αὐτῷ διαλεγομένων, εἶναι ὁ γνωστὸς Γερμανὸς θεολόγος καὶ ψυχοθεραπευτῆς Eugen Drewermann, ὅστις, διδάσκων ἐν Paderborn, κατέστη «σημεῖον ἀντιλεγόμενον» ἔνεκα πολλῶν «ἐλκυστικῶν» φιλελευθέρων καὶ «προοδευτικῶν» θεολογικῶν ἀπόψεων καὶ θέσεων του, αἵτινες, ἀντιτιθέμεναι οὐ μόνον εἰς τὴν παραδεδομένην ρωμαιοκαθολικὴν διδασκαλίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν καθ' ὄλου χριστιανικὴν παράδοσιν, κατακρίνονται — κατὰ κανόνα οὐχὶ ἀδίκως — ἐντὸς τῶν κόλπων τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ. Αἱ «προοδευτικαὶ» αὐταὶ τάσεις εἶναι ἐκδηλοὶ καὶ ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ, ἀποκαλύπτουσαι ἐσωτερικὸν διχασμόν, ἐνίστε ἀντιφάσεις, ἀγωνιώδη ἀναζήτησιν καὶ ἀμφιβολίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ρωμαλεότητα τοῦ ἐποπτικοῦ, σπινθηροβολοῦντος καὶ σαγηνευτικοῦ λόγου του, τὸν ὁποῖον ἐπαινεῖ ὁ συνομιλητῆς του Eugen Biser.

Οἱ δύο οὗτοι θεολόγοι, δίδοντες ἀπαντήσεις εἰς τὰς εὐφυῶς διατυπωμένας καὶ προβαλλομένας ἐρωτήσεις τοῦ Michael Albus, διὰ χρήσεως ἐκφραστικῶν μέσων καὶ παραστάσεων ἀντλουμένων ἐκ πάντων τῶν τομέων τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν, παρουσίασαν πρωτοτύπους, συγκεχρονισμένας ἐρμηνευτικὰς προσεγγίσεις εἰς τὰς ἀληθείας τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως οὐχὶ κατὰ σχολικὸν τρόπον, συμφώνως πρὸς τὴν σειρὰν τῶν ἐκφράσεων τῶν σχετικῶν ἄρθρων αὐτοῦ, ἀλλ' εἰς συμπλέγματα ἀλληλοπεριχωρουμένων προβληματισμῶν.

Μετὰ τὸν Πρόλογον τοῦ Michael Albus (σσ. 7-11), τὸ Α' Μέρος (σσ. 12-110) ἐξετάζει τὰς θεωρητικὰς προϋποθέσεις καὶ τοὺς συγκεκριμένους ιστορικοχριστιανικοὺς, ιστορικοεκκλησιαστικοὺς, ἀνθρωπολογικοὺς, ψυχολογικοὺς καὶ λοιποὺς ὀρίζοντας κατανοήσεως τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως, ἐξαιρομένων ἰδίως τῶν σημείων, ἅτινα ἀναφέρονται εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς γενέσεως τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως, εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας, εἰς τὴν Β' Σύνοδον τοῦ Βατικανοῦ, εἰς τὴν ἀνάλυσιν τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος, εἰς τὰ αἰσιδόξα καὶ ἀπαισιδόξα ὄραματα τῆς ἐποχῆς, εἰς τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχουσαν ἀγωνίαν καὶ εἰς τὸ ζήτημα τῆς καταπολεμήσεως ταύτης.

Τὸ Β' Μέρος (σσ. 111-240) ἐξετάζει τὰς ἀληθείας τοῦ Συμβόλου τῆς

Πίστεως ἐν τοῖς συμπλέγμασι τῶν θεμάτων: 1) Λύτρωσις - Ἐπιλύτρωσις - Εἰκὼν Θεοῦ. 2) Κρίσις - Ἄμαρτια. 3) Δημιουργία - Φύσις - Ἐξέλιξις. 4) Ἰησοῦς Χριστὸς - Παρθένος Μαρία - Ἀνάστασις - Αἰωνία Ζωή - «Ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν».

Πρόκειται, τῷ ὄντι, περὶ πρωτοτύπου συναρπαστικοῦ διαλόγου ὑψηλῆς στάθμης, πρὸς διεξαγωγὴν τοῦ ὁποῦ παρακλήθησαν εἰς τὴν αὐτὴν τράπεζαν τῶν συζητήσεων θεολόγοι δύο διαφορετικῶν γενεῶν, διὰ τὴν φθάσασιν — οὐχὶ ἐπὶ ὄλων, ἀλλὰ ἐπὶ πολλῶν σημείων — εἰς συναινετικὰς καὶ συγκλινούσας ἀπόψεις. Ὁ ὀρθόδοξος ἀναγνώστης συμφωνεῖ πρὸς πολλὰ σημεία τῆς ὀξείας καὶ ἐνίοτε μονομεροῦς καὶ ὑπερβολικῆς κριτικῆς τοῦ Dreyermann ἐναντίον τῶν παρεκτροπῶν τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Παπισμοῦ, ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατόν ἢ τὴν συνταχθῆ μετὰ τοῦ Biser, ὅστις κατὰ νηφάλιον τρόπον, μετ' εὐγενείας καὶ ἄνευ μισαλλοδοξίας, ἐκφράζει τὴν ἐαυτοῦ διαφωνίαν διὰ τὰς «ἀπομυθευτικὰς» γνώμας τοῦ Dreyermann, ὅστις ἐκδηλοῖ φανερὰς ἢ συγκεκαλυμμένας τάσεις τὴν ὁμιλίᾳ περὶ «μυθολογικῶν» στοιχείων τῆς Βίβλου καὶ τὴν ἀποκόψῃ τὸν «Ἰησοῦν τοῦ κηρύγματος» ἐκ τῆς ἐμπειρίας τοῦ «ἱστορικοῦ Ἰησοῦ» καὶ ἐκ τοῦ ἀναμφισβητήτου ἱστορικοῦ γεγονότος τῶν τεραστίων ὑπαρξιακῶν μεταβολῶν τῶν αὐτοπτῶν μαρτύρων τοῦ ὑπερφυσικοῦ καὶ παραδόξου γεγονότος τῆς Ἀναστάσεως, διὰ τοῦ ὁποῦ φωτίζονται τὸ γεγονός τῆς ὑπὸ τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως προβαλομένης ὑπερφυσικῆς ἐκ τῆς Παρθένου Γεννήσεως τοῦ Κυρίου καὶ πᾶσαι αἱ ὑπερβαίνουσαι τὰ ἀνθρώπινα μέτρα πτυχῆ τῆς θαυμαστῆς ἱστορικῆς πορείας τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Κυρίου. Ἐὰν ὁ Dreyermann προχωρῇ εἰς εὐφυᾶ, ἀλλ' ἀνεπιτυχή, προσπάθειαν, παρομοίαν πρὸς τὴν τῆς Θεολογίας τοῦ Bultmann, διὰ τὴν «ἀπομυθευτικὴν» (θηρηκειολογικὴν, ἱστορικοπεριβαλλοντολογικὴν ἢ καὶ ψυχχαναλυτικὴν) κατανοήσιν τῆς προσωπικότητος τοῦ Κυρίου, τοῦθ' ὅπερ δικαιολογεῖ εἰς μεγάλην ἔκτασιν τὰς ἐναντίον τοῦ θεολόγου καὶ ψυχχαναλύτου Dreyermann ἐπιφυλάξεις καὶ κατακρίσεις ἐκ μέρους κλιμακίων τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἠγεσίας, ἀντιθέτως ὁ Biser, — ὅταν ὁ Albus εἶπε συγκεκριμένως εἰς αὐτὸν «*Θέλω ἤδη νὰ ἀκούσω ἐξ ὑμῶν πραγματικῶς προσωπικῶς ποῖος εἶναι ὁ Ἰησοῦς διὰ Σᾶς, διὰ τὴν 75ετῆ ζωὴν σας*» —, ἐξέφρασεν ἄνευ ὑπεκφυγῶν τὴν πεποίθησίν του διὰ τὴν ἀλήθειαν τοῦ γεγονότος τῆς Ἀναστάσεως, διαπιστουμένην ἐκ τῆς «ἐν χώρῳ καὶ χρόνῳ» ἱστορικῆς ἐμπειρίας τῶν Ἀποστόλων, ὡς αὐτοπτῶν κηρύκων τῆς Ἀναστάσεως, καὶ τοῦ Ἀπ. Παύλου, ὅστις μετὰ τὸ ὄραμα τῆς Δαμασκοῦ, τὸ ὁποῖον ἦτο δι' αὐτὸν «συνάντησις μετὰ τοῦ Ἀναστάντος», «*δίδει μαρτυρίαν διὰ τὴν πασχάλειον ἐμπειρίαν του*» (σ. 224). Χαρακτηριστικῶς ὁ Decanus τῆς Θεολογικῆς Τάξεως τῆς «Εὐρωπαϊκῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν καὶ τῶν Τεχνῶν» προσθέτει καὶ τὰ ἑξῆς: «*Εἰς οὐδένα ἄλλον, εἰς τὸν ὁποῖον ἔχω ἀντιπαραταχθῆ διαλεκτικῶς, ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος μέχρι τοῦ Νικολάου Κουζάνου, τοῦ Pascal, τοῦ Kierkegaard καὶ τοῦ Nietzsche, δὲν ἔχω δυνηθῆ νὰ εὗρω, ἔστω μόνον ἀποσπασματικῶς (ansatzweise), ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εὗρισκω εἰς τὸν Ἰησοῦν. Ἐνταῦθα ἔρχεται πρὸς ἐμὲ Ἐκεῖνος, ὅστις θέλει νὰ καταστήσῃ*

Ἐαυτὸν τὸν ἄρτον τῆς ζωῆς μου, ἐπομένως τὸ περιεχόμενον τῆς ζωῆς μου» (σ. 225).

Ἐν συμπεράσματι, κρίνομεν σκόπιμον νὰ τονίσωμεν ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ θαυμασίου ρωμαιοκαθολικοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου Herder ἐκδοθὲν προσφάτως βιβλίον τοῦτο ἀποτελεῖ ἐξαιρετον μορφολογικὸν ὑπόδειγμα πραγματικοῦ διαλόγου, τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ τύχη μμήσεως ἐκ μέρους πολλῶν σημερινῶν θεολογικῶν, φιλοσοφικῶν, ἀπολογητικῶν, κοσμοθεωρητικῶν, βιοθεωρητικῶν καὶ λοιπῶν συζητήσεων, τοποθετήσεων καὶ ἀντιπαραθέσεων.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Δαμασκηνοῦ Ἀλεξ. Παπανδρέου, Μητροπολίτου Ἑλβετίας, *Ἐκδοξία καὶ Κόσμος*, Ἐκδόσεις «Τέρτιος», Κατερίνη, σχ. 8ον, σελίδες 436.

Εἰς μίαν χρονικὴν περίοδον, καθ' ἣν πανταχόθεν καὶ ὑπὸ πολλῶν διατυπῶνται αἰτήματα διὰ τὴν ἀποστολὴν τῆς Ὁρθοδοξίας ἐν τῇ ὑπὸ ἔνωσιν Εὐρώπῃ καὶ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Ἑλβετίας κ. Δαμασκηνὸς Ἀλεξ. Παπανδρέου, διὰ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ὀγκώδους βιβλίου, συμβάλλεται σπουδαιότατα εἰς τὴν κατὰ σφαιρικὸν τρόπον ἐνημέρωσιν τῶν ἀναγνωστῶν ἀφ' ἐνὸς διὰ τὴν φαινομενολογίαν καὶ τὴν δεοντολογίαν τῆς εἰς τὸν σύγχρονον κόσμον ἀκτινοβολίας τῆς Ὁρθοδοξίας, ἀφ' ἑτέρου διὰ τὴν προετοιμασίαν τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Πανορθοδόξου Συνόδου καὶ τρίτον διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ ὀρθοδόξου πνεύματος ἐμψύχωσιν τῶν διεκκλησιαστικῶν διαλόγων.

Ὁ διακεκρμένος Ἱεράρχης συγγραφεὺς — ὅστις εἶναι Προϊστάμενος τοῦ Ὁρθοδόξου Κέντρου τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου (Σαμπεζῦ Γενεύης) καὶ τῆς Γραμματείας ἐπὶ τῆς Προπαρασκευῆς τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ ἀπὸ τινων μηνῶν ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν — παρουσιάζει ἐν τῷ τόμῳ τούτῳ πολυκεντρικὸν κύκλον μελετῶν ἢ εἰσηγήσεων, ἀναφερομένων ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς τὴν σύγχρονον προβληματικὴν τῶν διορθοδόξων καὶ διεκκλησιαστικῶν σχέσεων. «Βεβαίως, πολλὰς ἀπὸ τῶν μελέτων καὶ τῶν εἰσηγήσεων αὐτὰς ἔχουν ἤδη δημοσιευθῆ σὲ διάφορα ἐκκλησιαστικὰ καὶ θεολογικὰ περιοδικὰ, ἀλλὰ ἡ μεγάλη διασπορὰ καὶ ἡ χρονικὴ τους ἀσυνέχεια δὲν ἀναδεικνύουν πάντοτε τὴν ὀλοκληρία τῶν ὑποκειμένων σὲ αὐτὰς κοινῶν θεολογικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν προϋποθέσεων γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς πολυδιάστατης ἀποστολῆς τῆς Ὁρθοδοξίας στὸν σύγχρονον κόσμον. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα αὐτὸ συνελέγησαν ἐπιλεκτικῶς ὀρισμέναι ἀπὸ τῶν μελέτων αὐτὰς καὶ κατανεμήθησαν σὲ τρεῖς κύκλους, γιὰ νὰ προβάλλουν τῶν κύριαι κατευθύνσεις τῆς σύγχρονης ἀποστολῆς τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τοῦ ἐξαιρετικοῦ ρόλου τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου στὴν ἐκπλήρωση τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς» (σ. 12).

Τὸ Α' μέρος ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁρθοδοξία καὶ Εὐρωπαϊκὴ Ἐνότητα» (σ. 21-138) ἐξετάζει τὴν ἀποστολὴν τῆς Θεοσκείας καὶ δὴ τῆς Ὁρθοδοξίας ἐν τῇ Ἠνωμένῃ Εὐρώπῃ· τὰς σημερινὰς προοπτικὰς τῆς καθ'

ὄλου Ὁρθοδόξου Θεολογίας· τὰς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ ἔθνότητος· τὴν χιλιετίαν τῆς ἱστορικῆς ἐμπειρίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας· τὸ οἰκολογικὸν πρόβλημα ὑπὸ θρησκευτικὸν πρῶσιμα· τὰς συναρτήσεις Ὁρθοδοξίας καὶ Βαλκανίων καὶ τὸν δυναμισμὸν τῆς συγχρόνου ἀποστολῆς τῆς Ὁρθοδοξίας.

Τὸ Β΄ Μέρος ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο - Συνοδικὴ ἐμπειρία καὶ μαρτυρία» (σσ. 141-336) παρουσιάζει τὰς κυριωτέρας ἐκφάνσεις τῆς δραστηριότητος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ὡς κέντρου ἐνότητος τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ ὡς σκαπανέως τῶν διορθοδόξων καὶ διεκκλησιαστικῶν σχέσεων· προβάλλει τὸ ἔργον τοῦ ἐν Σαμπεζῦ Γενεύης Ὁρθοδόξου Κέντρου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ σκιαγραφεῖ τὰς ἐμπειρικὰς, ἱστορικὰς καὶ συγκριτικὰς ἐκφράσεις τῆς συνοδικῆς συνειδήσεως τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, αἵτινες βιοῦνται εἰς τὸν συνοδικὸν χαρακτήρα τῆς ἀνωπότης αὐθεντίας τῶν κατὰ τόπους Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν καὶ αἰσθητοποιοῦνται κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη διὰ τῆς προπαρασκευῆς καὶ τοῦ θεματολογίου τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Τὸ Γ΄ Μέρος ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁρθοδοξία καὶ Οἰκουμενικοὶ Διάλογοι» (σσ. 337 - 430) προσφέρει, ἐν τοῖς πλαισίοις τῆς ὀρθοδόξου κατανοήσεως τῆς Ἀποστολικῆς Διαδοχῆς καὶ τῆς προοπτικῆς τῶν ἐπισήμων πολυμερῶν καὶ διμερῶν διεκκλησιαστικῶν διαλόγων, τὰς ἀπόψεις τοῦ Σεβ. συγγραφέως, αἵτινες διευτυπώθησαν εἰς εἰσηγήσεις αὐτοῦ ἐν τῇ Διορθόδοξῳ Προπαρασκευαστικῇ (διὰ τὴν Μεγάλην Σύνοδον) Ἐπιτροπῇ καὶ ἐν ὁμιλίαις αὐτοῦ ὡς Ὁρθοδόξου Συμπροέδρου τῆς Μικτῆς Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς, κατὰ τὴν ἔναρξιν καὶ τὴν λήξιν τῶν ἐργασιῶν τῶν Θεολογικῶν Διαλόγων μετὰ τῆς Παλαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Ἀρχαίων Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν.

Ἐν Παραρτήματι (σσ. 431-436) παρουσιάζεται ἡ πλουσία καὶ ἐντυπωσιακὴ Ἐργογραφία τοῦ Σεβασμωτάτου συγγραφέως, ἥτις σχετίζεται πρὸς τὰ προβαλλόμενα εἰς τὰ τρία Μέρη θέματα.

Ἡ ἀνωτέρω λίαν περιληπτικὴ ἐκθεσις τοῦ περιεχομένου τοῦ ἔργου τούτου καθιστᾷ φανερόν, ὅτι πρόκειται περὶ συνθετικοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν παρουσιάζει τὴν εὐρύτητα τῆς θεολογικῆς σκέψεως τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Ἐλβετίας κ. Δαμασκηνοῦ καὶ τὴν μεγάλην προσφορὰν αὐτοῦ εἰς τὴν ἐν τῷ δυτικῷ καὶ ἀνατολικῷ κόσμῳ προβολὴν τῆς ὀρθοδόξου θεολογικῆς παραδόσεως καὶ τῆς μεγάλης ἀποστολῆς τοῦ πρωτοθρόνου ἐν τῇ Ὁρθοδοξίᾳ σεπτοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ὡς χαρακτηριστικῶς σημειοῖ ὁ σ., αἱ ἐν τῷ τόμῳ μελέται «ὅπωςδήποτε ἐκφράζουν τὸ γενικώτερον πνεῦμα τῆς Ὁρθοδοξίας στὸν σύγχρονον οἰκουμενικὸν διάλογο καὶ ἀποτελοῦν γιὰ τὸν εὐαίσθητο ἀναγνώστη ἱκανὰ ἐρεθίσματα προσωπικῶν σκέψεων γιὰ τὴν πολυδιάστατη ἀξία τῆς ὀρθοδόξου μαρτυρίας στὸν συνεχῶς μεταβαλλόμενον σύγχρονον κόσμον...» (σ. 13). Πρόκειται ἀληθῶς περὶ ἀξιεπαίνου ἐνισχύσεως τῆς φωνῆς τῆς Ὁρθοδοξίας ἐντὸς τῆς νέας εὐρωπαϊκῆς πραγματικότητος καὶ τοῦ καθ' ὄλου χριστιανικοῦ κόσμου. Εἰς τὴν ἐνίσχυσιν ταύτην, ἀπὸ

πολλῶν ἤδη ἐτῶν, συμβάλλεται σημαντικῶς καὶ ἐν πολλοῖς κατὰ πρωτοπορεία-
κὸν τρόπον ὁ Σεβ. συγγραφεύς.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Δημητρίου Γ. Τσάμη, *Τὸ Γεροντικὸν τοῦ Σινᾶ*, Δεύτερη ἐκδοση, Θεο-
σαλονίκη 1991, σελ. 480 μετὰ τριῶν χαρτῶν ἐκτὸς κειμένου (Συναϊτικὰ
κείμενα, 1).

Τὸ ἐν ἐπικεφαλίδι ὀγκῶδες ἔργον περιέχει ἐκλεκτὰ ἀσκητικὰ κείμενα,
ἀναφερόμενα εἰς τὸν βίον καὶ τὴν διδασκαλίαν διαφόρων πατέρων τῆς σιναϊ-
τικῆς ἐρήμου, ἐπωνύμων καὶ ἀνωνύμων. Ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον τῷ 1988 ὑπὸ
τοῦ Συναδέλφου κ. Δημητρίου Τσάμη καὶ ἔτυχεν εὐμενεστάτης ὑποδοχῆς ἐκ
μέρους τοῦ εἰδικοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ μετὰ παρέλευσιν
τριῶν περιπτῶ ἐτῶν ἐγένετο δευτέρα ἐκδοσις αὐτοῦ, βελτιωμένη καὶ ἐπηρεξη-
μένη. Ὁ ὑποφαινόμενος ἔχει παρουσιάσει τὴν πρώτην ἐκδοσιν ἀπὸ τῶν στη-
λῶν τῆς «Θεολογίας» (βλ. τόμ. ΝΘ' [1988], τεύχ. Β', σελ. 399-401), ἐκφράσας
σχετικῶς τὴν πεποίθησιν, ὅτι πρόκειται περὶ πολυτίμου συγγράμματος, περιέ-
χοντος πλουσίους πνευματικοὺς θησαυροὺς καὶ γνήσια ἀποστάγματα τῆς σο-
φίας τῶν ἐρημιτῶν πατέρων τῆς περιοχῆς τοῦ Σινᾶ. Ἡ παρουσιαζομένη ὁμως
σήμερον δευτέρα αὕτη ἐκδοσις, βελτιωθείσα εἰς πολλὰ σημεῖα καὶ ἐμπλουτι-
σθεῖσα αἰσθητῶς μὲ νέα ἀξιόλογα κείμενα καὶ μὲ τὸν ἀνάλογον ἐπιστημονι-
κὸν σχολιασμόν των, εἶναι ἐπιβλητικωτέρα εἰς ὄγκον καὶ ἐμφανίζει ὠραιοτέ-
ρα ἐν γένει εἰκόνα.

Ἐν ἀρχῇ προλογίζεται προσηκόντως ὑπὸ τοῦ σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπι-
σκόπου Σινᾶ, Φαράν καὶ Ραϊθῶ κ. Δαμιανοῦ (σελ. 5-6). Μετὰ δὲ τὰς συντομο-
γραφίας, παρατίθεται ὑπὸ τοῦ κ. Τσάμη ἐμπεριστατωμένη Εἰσαγωγή (σελ.
15-30), ἡ ὁποία εἶναι ἡ αὕτη πρὸς τὴν τῆς πρώτης ἐκδόσεως. Προστίθενται
μόνον, περὶ τὸ τέλος αὐτῆς, τέσσαρες στίχοι, εἰς τοὺς ὁποίους, διὰ λόγους
ἐπιστημονικῆς εὐσυνειδησίας προφανῶς, ἐκφράζει οὗτος τὰς θεομᾶς εὐχαρι-
στίας του εἰς τινὰ πρόσωπα, τὰ ὁποία συνέβαλον, ὡς γράφει, διὰ τῶν ὑποδεί-
ξεών των, εἰς τὴν διόρθωσιν ἀβλεπτημάτων τῆς πρώτης ἐκδόσεως (σελ. 29).
Ἀκολουθεῖ τὸ κύριον μέρος τοῦ βιβλίου, μὲ τὰ κείμενα ἐνενήκοντα περίπου
συναϊτῶν (σελ. 31-451) καὶ τὰ τῶν προστιθεμένων εἰς τὴν παρούσαν ἐκδοσιν
πατέρων Ἀβραμίου (σελ. 32-37), Ἡσυχίου Πρεσβυτέρου (σελ. 188-205), Πέ-
τρου Ποντίου (σελ. 358-361), Φιλοθέου Σιναΐτου (σελ. 442-451), δύο Ἀνωνύ-
μων (σελ. 106-111) καὶ τῆς ὁσίας Μαρίνης (περὶ τοῦ βίου αὐτῆς) (σελ.
256-257). Ἐκτὸς τούτων προστίθενται καὶ τεμάχια τινὰ, ἐκτενῆ ἢ βραχέα, εἰς
τὰ κείμενα ἄλλων πατέρων, ὡς π.χ. τοῦ Ζήνωνος (σελ. 172-179), τοῦ Νεΐλου
(σελ. 290-320), τοῦ Σισῆ (σελ. 410-417), τοῦ Στεφάνου τοῦ Ἐρημίτου (σελ.
420-423) καὶ τοῦ Τιθῆ (σελ. 440-441). Τὰ κείμενα παρατίθενται κατ' ἀπόλυ-
τον ἀλφαβητικὴν σειρὰν τῶν πατερικῶν ὀνομάτων μετὰ παραλλήλου ἀποδό-
σεως αὐτῶν εἰς γλαφυρὰν δημοτικὴν γλῶσσαν. Ἡ μεταγλώττισις αὕτη ἐγένετο
ὑπὸ ἐγκρίτων θεολόγων καὶ φιλολόγων, τῶν Ἰ. Ἀγιαννανίτου, Μ. Καζαμία, Ἰ.

Καραβιδοπούλου, Δ. Κατσάνη - Λαδᾶ, Κ. Κατσάνη, Δ. Κούκουρα, Ἰ. Νικολαΐδου, Δ. Τσάμη καὶ Ἰ. Φουντούλη.

Μετὰ τὰ κείμενα παρατίθεται λεπτομερῆς χρονολογικὸς πίναξ, περιέχων διακοσίας σχεδὸν ἱστορικὰς χρονολογίας, σχετιζομένης πρὸς αὐτά, ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Ὁριγένους (185 μ.Χ.) μέχρι τῆς ὑπὸ τοῦ Βατικανοῦ καταργήσεως, ἐν ἔτει 1969, τῆς ἑορτῆς τῆς ἁγίας Αἰκατερίνης (σελ. 453-458). Τὸ ἔργον κατακλείεται διὰ τριῶν χρησίμων εὔρετηρίων καὶ δὴ α') χωρίων τῆς Ἁγίας Γραφῆς, β') ὀνομάτων καὶ τοπωνυμίων (ἐλληνικῶν καὶ ξενογλώσσων) καὶ γ') εἴκοσι δύο καλλιτεχνικῶν εἰκόνων, αἱ ὅποια κοσμοῦν τὸ βιβλίον (σελ. 463-479). Τὴν εὔρετηρίασιν τῶν χωρίων τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἶχε κρίνει ἐνδεδειγμένην καὶ ὁ ὑπογραφόμενος, ὅτε ἐβιβλιόκρινε τὴν πρώτην ἔκδοσιν τοῦ Γεροντικοῦ, διότι, ὡς ἔγραφε τότε καὶ εἶναι καὶ ἀναμφισβήτητον, ἐπὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἀπαντῶντων ἁγιογραφικῶν χωρίων ἐρειδονται πολῦτιμοι ρῆσεις σιναϊτῶν πατέρων, ἐπαναλαμβανόμεναι ὑπ' αὐτῶν ἐκ τῆς Βίβλου αὐτούσῃαι ἢ καὶ παρηλλαγμένα, καὶ παρέχεται ὡς ἐκ τούτου ἀφορμὴ εἰς τοὺς εἰδικοὺς νὰ μελετήσουν καὶ κριτικῶς τὰ σχετικὰ κείμενα. Ἐν τέλει ὑπάρχουν τρεῖς ὠραιότατοι καὶ ἐκτὸς κειμένου χάρται καὶ δὴ α') τῆς περιοχῆς τῆς ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σινᾶ, β') τῆς πρωτοχριστιανικῆς Αἰγύπτου καὶ τοῦ Σινᾶ καὶ γ') ἱερῶν Μονῶν καὶ Λαυρῶν τῆς Παλαιστίνης (Δ'-Ε' αἰ.). Οἱ ἐν λόγῳ χάρται, γνωστοὶ καὶ ἐκ τῆς προηγουμένης ἐκδόσεως, συνετάχθησαν ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Τσάμη καὶ ἐφιλοτεχνήθησαν ὑπὸ τοῦ ὁσ. Μοναχοῦ Παύλου Πολίτη, εἰς τὸν ὅποιον ὀφείλονται καὶ τὰ διακοσμητικὰ στοιχεῖα.

Ἡ νέα αὕτη ἔκδοσις τῶν θαυμασιῶν κειμένων τῶν ἐρημιτῶν τοῦ Σινᾶ εἶναι ἀπλὴ ὀπωσδήποτε, πρὸς ἐποικοδομητικόν, κυρίως, ἀποβλέπουσα σκοπόν, ἀλλ' ἔχει καὶ κριτικὴν ἀξίαν. Καὶ τοῦτο διότι, μετὰ τὴν μόλις μνημονευθεῖσαν σχετικὴν ἐπισήμανσίν μου, ὅτι εἰς τὰ κείμενα ταῦτα χρησιμοποιοῦνται πλείστα ὅσα ρῆσεις τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης ὑπὸ μορφήν διάφορόν πως τῆς ἐν τῇ ἱερᾷ Βίβλῳ ἀπαντώσης, προκαλεῖται ἐπιστημονικὸν ἐνδιαφέρον καὶ ἐνδείκνυται νὰ ἐρευνηθῇ ἡ προέλευσις καὶ ἡ σπουδαιότης αὐτῶν διὰ τὴν κριτικὴν τοῦ βιβλικοῦ κειμένου. Ἐν τῇ σχετικῇ βιβλιοκρισίᾳ μου τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ Γεροντικοῦ, εἶχον ἐπιστήσει τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου ἐπὶ σημαντικῶν ἁγιογραφικῶν χωρίων, τὰ ὅποια ἀπαντοῦν παρηλλαγμένα ἐν μέρει εἰς ἀσκητικὰ κείμενα καὶ ὀδηγοῦν εἰς ἐνδιαφέροντα κριτικὰ συμπεράσματα.

Τὸ περισπούδαστον τοῦτο σύγγραμμα εἶναι ἀρκοῦντως ἐπιμεμηλεμένον καὶ ἔχει ἀρίστην ἐν γένει ἐμφάνισιν, καίτοι δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένον περιορισμένης ἐκτάσεως ἐπουσιωδῶν ἀβλεπτημάτων. Οὕτω π.χ. ἐν σελ. 6 καὶ ἐν τῇ τελευταίᾳ παραγράφῳ, ἀναγινώσκομεν «τὰς εὐγνωμόνους εὐχαριστίας», ἐν σελ. 29 ἢ 6ῃ ἐνότῃς τοῦ κειμένου τῆς Εἰσαγωγῆς ἀριθμεῖται ὡς 5ῃ, ἐν σελ. 55 ὑποσημ. 1 ἀναγινώσκομεν «ἐὰν πρῶτον δὲν ἐξομολογήτο», ἐν σελ. 114 ὑποσημ. 1, διὰ τὴν βιβλικὴν πόλιν Φαράν, παραπέμπεται ὁ ἀναγνώστης εἰς τὴν ὑποσημ. 1 τοῦ ΚΒ' κεφαλαίου τῶν Ἄνωνύμων πατέρων, ἀντὶ νὰ παραπεμφθῇ εἰς τὴν ὑποσημ. 2 (βλ. σελ. 84), ἐν σελ. 282 ὑποσημ. 2 ἐπαναλαμβάνεται τὸ

αὐτὸ ἀβλέπημα, ἐν σελ. 146 στίχ. 5 ἀναγινώσκομεν «ἀπωλεῖ Κύριος», ἐν σελ. 306 ὑποσημ. 57 ἀναγινώσκομεν «Ὡσηὲ 10, 23» ἀντὶ 10, 13, ὁμοίως δὲ καὶ ἐν σελ. 464 στίχ. 1, ἐκ τῶν κάτω, ἐν τῇ ἰδίᾳ σελίδι (306) στίχ. 7 ἀναγινώσκομεν «φυλάσσεται γνώσιν», καὶ ἐν σελ. 465, εἰς τὸν πίνακα τῶν ἀγιογραφικῶν χωρίων καὶ μάλιστα ἐκτὸς τῆς φυσικῆς του θέσεως, ἀναγινώσκομεν τὸ ὄνομα Ἰωανᾶς, ἀντί, προφανῶς, Ἰωνᾶς.

Ἐπιβάλλεται ἐν τούτοις νὰ τονισθῇ ὅτι, χάρις εἰς τὴν φιλοπονίαν τοῦ κ. Τσάμη, πολλὰ ἄλλα ἀβλεπήματα, παρεισφρήσαντα εἰς τὴν πρώτην ἔκδοσιν, ἔχουν ἀπαλειφθῆ πλήρως. Δέκα δὲ περιπτώσεις ἐξ αὐτῶν διωρθώθησαν ἐπὶ τῇ βίσει τῶν ἐν τῇ προμνησθεισῇ βιβλιοκρισίᾳ παρατηρήσεων τοῦ ὑποφαινομένου. Τὰς παρατηρήσεις ταύτας ἔλαβε προθύμως ὑπ' ὄφιν τοῦ ὁ κ. Τσάμη, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς μίαν περιπτῶσιν ἡ γενομένη διόρθωσίς του εἰς παραπομπὴν εἰς τὸ βιβλίον τῶν Ἀριθμῶν δὲν ὑπῆρξεν ἀπολύτως ἐπιτυχῆς (βλ. σελ. 86 ὑποσημ. 6 καὶ ἀνάγνωθι Ἀρ. 1, 1, 19· 3, 1, 4, 14· πρβλ. ἐν προκειμένῳ καὶ σελ. 69 ὑποσημ. 6 τῆς πρώτης ἐκδόσεως). Ἄς ἐπιτραπῇ δὲ νὰ εἴπω ὅτι, μετὰ τὴν διαπίστωσιν ὅτι ὅλα ἐν γένει τὰ ὑπ' ἐμοῦ ἐπισημανθέντα παραρράματα ἔχουν ἐξαλειφθῆ, χαίρω «ὅτι οὐκ εἰς κενόν... ἐκοπίασα» (Φιλιπ. 2, 16). Καὶ συγχαίρω ἐγκαρδίως τὸν ἀγαπητὸν Συνάδελφον διὰ τὴν νέαν ἐκδοτικὴν του ἐπιτυχίαν εἰς τὸν τομέα τῆς χριστιανικῆς ἀσκητικῆς γραμματείας τοῦ Σινᾶ.

ΠΑΝ. ΣΙΜΩΤΑΣ

Ἐπισκόπου Ἀντωνίου Γ. Κόμπου, Μητροπολίτου Σισανίου καὶ Σιατίστης, *Κοσμικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία, (ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων μέχρι τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου)*, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθῆναι 1992, σελ. 180.

Ὁ Σεβασμιώτατος σ. εἶναι ἀπὸ τοὺς λογιώτερον μητροπολίτες ποὺ κοσμοῦν τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος. Ἐκαμὲ λαμπρῆς μεταπτυχιακῆς σπουδῆς στὸ ἐξωτερικόν, ὑπῆρέτησε δεκαετίες ὁλόκληρες τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐκπαίδευσιν, ἔγραψε πλῆθος ἠθικοδιδασκαλικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν βιβλίων, καὶ σήμερον διακονεῖ τὴν ἀρχιεπὶστικὴν Μητρόπολιν Σισανίου καὶ Σιατίστης, ὅπου ἡ ἀπλότης, ἡ φιλοπρωχία καὶ ἡ αὐτοθυσία του τὸν ἔχουν καταστήσει κοσμομαγάπητο καὶ πολυσέβαστο στὸ ποίμνιόν του.

Ἀφορμὴ γιὰ τοῦτο τὸ πρόχειρο σημείωμα μοῦ δίνει τὸ τελευταῖο βιβλίον του, ποὺ ἐξέδωκε πρόσφατα ἡ Ἀποστολικὴ Διακονία καὶ ἀναφέρεται στὸ φλέγον καὶ πάντα ἐπίκαιρον θέμα τῆς ἐξουσίας, (κοσμικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς) καὶ τῆς παρουσιαζομένης συχνὰ συγκρούσεώς τους στὸ πεδίο τῆς Ἰστορίας. Θὰ ἤθελα νὰ θυμίσω στὸν φίλον ἀναγνώστη, ὅτι ὁ ἅγιος Σιατίστης ἔχει καὶ παλαιότερα μὲ τὸ θέμα τοῦτο ἀσχοληθεῖ, καθὼς εἶχε ἀποδυσθεῖ σὲ πολυτελεῖς ἐπιστημονικῆς μελέτης. Καρπὸς ἐκείνων τῶν ἐρευνῶν του (ἐκτὸς ἀπ' τὸ βιβλίον ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ) ὑπῆρξαν δύο σημαντικώτατα βιβλία: α) ἡ ἐναίσχυσις ἐπὶ διδασκαλίᾳ διατριβῆ του *Θρησκευτικὴ καὶ κοσμικὴ ἐξουσία κατὰ τὴν Καινὴν Διαθήκην*, καὶ β) *Σύντομος ἱστορικὴ ἀνασκόπησις τοῦ θεομοῦ*

τῆς κοινοκτημοσύνης καὶ χριστιανικῆ θεώρησης τοῦ πλοῦτου. Ἐκδεδομένα πρὶν ἀπὸ κάμποσα χρόνια (τὸ α΄ τὸ 1969 καὶ τὸ β΄ τὸ 1986) βρίσκονται, ὡς θέματα, στὰ χρόνια μας συνεχῶς σχεδὸν «στὸ μάτι τοῦ κυκλώνα» καὶ ἀποτελοῦν ὄχι ἀπλῶς συμβολὲς ἀλλὰ ὑπεύθυνη καὶ ἐπιστημονικῆ θέση τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας μας.

Στὸ νέο του βιβλίον ὁ Σεβ. σ. ἐξετάζει, μὲ βάση μιὰ πλατειὰ καὶ διεθνή βιβλιογραφία, τὴν ἐξέλιξη τοῦ θέματος «πειθαρχεῖν ἀνθρώποις — ἢ Θεῷ;» καθὼς καὶ τὶς σχετικὲς συγκρούσεις ἀπὸ τὰ χρόνια τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων ἴσαμε τὴν πτώση τοῦ Βυζαντίου. Ὁ πλοῦτος τῶν *Σημειώσεων* καὶ τῶν σχετικῶν παραθεμάτων (σελ. 115-152) καὶ ἡ πλούσια βιβλιογραφία (σελ. 153-178) δείχνουν τὴν ἐπιμέλεια, τὸν ἐπιστημονικὸ μόχθο καὶ τὴν ἀξιοποίηση τῶν πηγῶν καὶ τῶν σχετικῶν βοηθημάτων ἀπὸ τὸν ἀκάματο συγγραφέα. Εἶν' ἓνα βιβλίον, ποῦ καὶ στὴν ἐπιστήμῃ θὰ προσφέρει θετικὴ βοήθεια, μὰ καὶ στὴν Ἐκκλησία τ' ἀπαραίτητα ἐπιχειρήματα, γιὰ τὴν ὀρθὴ ἀντιμετώπιση τοῦ ἀκανθώδους καὶ πάντοτ' ἐπικαίρου αὐτοῦ προβλήματος.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Βασ. Δ. Χαρώνη, *Παιδαγωγικὴ ἀνθρωπολογία Ἰωάννου Χρυσοστόμου*, τ. Α΄ (μὲ τὴ συνεργασία Οὐρ. Α. Λανάρα), Ἀθήναι 1993, σελ. 784.

Ὁ γνωστὸς συγγραφέας παιδαγωγικῶν καὶ θεολογικῶν βιβλίων καὶ μελετῶν Βασ. Δ. Χαρώνης πέρασε μιὰ γεμάτη ζωὴ στὴν ἐκπαίδευση, ὅπου ἔφτασε στὶς ἀνώτερες διοικητικὲς θέσεις. Ἡ ἀγάπη του, ὡστόσο, καὶ ὁ ἔρωτάς του γιὰ τὴν ἀγωγή τῶν παιδιῶν δὲν τὸν ἀφήνει ποτὲ ἡσυχῶ. Καὶ τώρα, ποῦ συνταξιοδοτήθηκε, ἴσως ἐργάζεται πρὸς πολὺ ἀπὸ ὅτι, ὅταν ὑπηρετοῦσε ὡς καθηγητῆς, γυμνασιάρχης, Λυκείαρχης, Ἐπόπτης Μ. Ἐκπαιδεύσεως. Ἀπόδειξη τὸ μεγάλο ἔργο γιὰ τὴν παιδαγωγικὴ ἀνθρωπολογία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ποῦ γιὰ τὸν Β. Χαρώνη ἀποτελεῖ στόχο καὶ ἔργο ζωῆς. Τὸ ἔργο ἔχει ὀλοκληρωθεῖ, καὶ ὅταν ἐκδοθεῖ θὰ περιλαμβάνει τέσσερις ὀγκώδεις τόμους, ὅπου θὰ περιέχονται συστηματικὰ α) οἱ παιδαγωγικὲς ιδέες τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, β) οἱ ψυχολογικὲς του παρατηρήσεις, γιὰ τὸ παιδί καὶ τὸν ἔφηβο, γιὰ τὸν ἄνδρα καὶ τὴ γυναῖκα, καὶ γ) οἱ ἀπόψεις του γιὰ τὶς ἀρετές, τὶς κακίες, τὶς ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου, τὶς ἀνθρώπινες σχέσεις.

Ἦδη ἔχει κυκλοφορήσει ὁ Α΄ τόμος τοῦ ἔργου, ποῦ φανερώνει καὶ τὴ σπουδαιότητα καὶ τὸ μέγεθος τοῦ ἄθλου — πνευματικοῦ καὶ ἐκδοτικοῦ. Στὴν Εἰσαγωγή (σελ. 23-181) δίνονται μὲ τρόπο σαφῆ ἀλλὰ καὶ γλαφυρὸ, οἱ ἀπόψεις τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου γιὰ τὰ μεγαλύτερα καὶ σπουδαιότερα θέματα τῆς ἀγωγῆς σὲ δεκαπέντε κεφάλαια, ποῦ τὸ καθένα τους, γιὰ λόγους συστηματικούς καὶ πρακτικούς, διαιρεῖται σὲ μικρότερες ἐνότητες - παραγράφους: 1) Ἀγάπη, 2) Ἄνθρωπος, 3) Αὐστηρότητα, 4) Ἡ γενετήσια ἐπιθυμία καὶ ἡ ἀγωγή της, 5) Ὁ Δάσκαλος, 6) Ὁ Διάλογος, 7) Ἡ Διδασκαλία, 8) Ὁ Ἐλεγχος, 9) Ἡ Ἐλευθερία καὶ ἡ θέση της στὴν ἀγωγή, 10) Ἡ Ἐπεικεία, 11) Ἡ Ἐφηβεία - Νεότης, 12) Καταναγκασμός, 13) Ἡ παιδικὴ ἡλικία, 14)

Οἱ Ποινὲς καὶ 15) Συμβουλή - Συμβουλευτική. Στὴ συνέχεια τοῦ τόμου ἔχουμε κείμενα τοῦ Χρυσοστόμου, ποὺ ὁ σ. ἔχει ἐπιλέξει καὶ ἔχει μεταφράσει στὴ σύγχρονη γλῶσσα (στρωτὴ δημοτικὴ, ρέουσα, χωρὶς ἀκρότητες) μὲ προσοχὴ στὸ νόημα καὶ τὴν πνευματικὴ οἰκοδομὴ τοῦ ἀναγνώστη. Ἐδῶ πρέπει νὰ ἐξαρθεῖ ὁ ρόλος τῆς καλῆς συνεργατικῆς τοῦ Β. Χαράνη, τῆς ἐκλεκτῆς φιλολόγου καὶ τ. Γεν. Ἐπιθ. Μ. Ἐκπ. Οὐρανίας Λανάρα, στὸ λεπτὸ ἔργο τῆς μεταφράσεως τῶν χρυσοστομικῶν κειμένων, ποὺ ἀπαιτεῖ καὶ μεγάλη πείρα καὶ γνώση, μὰ καὶ ἀνάλογη εὐαισθησία στὴ σύγχρονη ἔκφραση: οὔτε ἀπιστία στὴ μετάφραση, οὔτε ξηρότητα καὶ ἀκαμψία, μὲ στυλιζαρισμένα «κλισέ» τύπων καὶ φράσεων. Ἡ παράθεση στὴν ἴδια σελίδα καὶ σὲ ἀντικρουστὲς στήλες τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νεοελληνικοῦ κειμένου, εἶναι σοφὰ σχεδιασμένη – ἰδίως στὶς μέρες μας, ὅπου τὰ κλασσικὰ κείμενα τελοῦν ὑπὸ διωγμὸν... Στὸ τέλος κάθε κειμένου ὑπάρχει πάντα ἡ παραπομπὴ στὴ σειρὰ τῆς Πατρολογίας τοῦ Migne, καθὼς καὶ στὴ σειρὰ ΕΠΕ (Ἑλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ὅπου ἔχει τελευταία ἐκδοθεῖ τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἔργου τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου). Ἡ πολλαπλὴ χρησιμότης τοῦ ἔργου γιὰ κάθε πνευματικὸν ἐργάτη (στὸ χῶρο τῆς Ἐκκλησίας, τῆς Ἐπιστήμης, τῆς Παιδαγωγικῆς) εἶναι ὀλοφάνερη. Συγχαίρουμε καὶ εὐχόμεστε ἀπρόσκοπη τὴ συνέχεια στὴν ἐκδοσὴ, γιὰ τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς τετρατόμης αὐτῆς σειρᾶς.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Constantine Cavarnos, *1. New Library (Vol. 2) καὶ 2. Blessed Elder Philotheos Zervakos* (1992, σελ. 212· 1993, σελ. 240).

Δύο νέα ἔργα τοῦ πολυγλωσσώτατου καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας κ. Κων/νου Καβαρνοῦ μᾶς ἔρχονται καὶ πάλι ἀπὸ τὴς Η.Π.Α. καὶ ἀποτελοῦν ἐκδόσεις, ποὺ βγαίνουν μὲ τὴν ἐπιμέλεια καὶ τὴν εὐθύνη τοῦ «Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Νεοελληνικῶν Σπουδῶν» (Δι/νση: 115, Gilbert Road, Belmont Massachusetts 02178 U.S.A.). Καρδιὰ τοῦ Ἰνστιτούτου αὐτοῦ, μὲ τὴν τόσο ἐπιστημονικὴ καὶ φιλογενῆ - ἑλληνορθόδοξη δραστηριότητα, εἶναι ὁ καθηγητῆς Κ. Καβαρνός, συνταξιούχος τώρα, μὰ πάντα μὲ ἀμείωτη πνευματικὴ δραστηριότητα.

Τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ δύο παραπάνω ἔργα εἶναι ὁ β' τόμος τῆς σειρᾶς «Νέα Βιβλιοθήκη», ποὺ θυμίζει τὴ Μυριόβιβλο τοῦ ἱεροῦ Φωτίου, καθὼς σχολιάζει καὶ καταγράφει τὰ ὀρθόδοξα βιβλία, ποὺ διάβασε καὶ παρουσίασε κατὰ καιροὺς ὁ σ. ἀπὸ βιβλιοκριτικὰς στήλες περιοδικῶν καὶ ἐφημερίδων. Δίνει περιληπτικὰ τὸ νόημα ἢ τὸ μήνυμα τοῦ κάθε βιβλίου, ἀνοίγει διάλογο μὲ τοὺς συγγραφεῖς, λέει μὲ εὐπρέπεια τὴν ἀποψή του καὶ προσφέρει ὄντως μεγάλη διακονία στὴ σύγχρονη βιβλιογραφία. Τὸ ἀνοιγμα τοῦ ἐνδιαφέροντος καλύπτει ἓνα εὐρύτατο φάσμα, ὅπου περιλαμβάνονται βιβλία Βυζαντινῶν ἢ Νεοελλήνων, Ρώσων ἢ ἄλλων Ὀρθοδόξων, ἐπάνω σὲ θέματα Φιλοσοφίας, Λογοτεχνίας, Χριστιανικῆς Ἐρησείας. Μάλιστα, μὲ τὴ νέα μορφή καὶ στέγη τους σὲ κομψὸ τόμο, τὰ μελετήματα τοῦ καθηγ. Καβαρνοῦ γιὰ

βυζαντινές, νεοελληνικές ἢ ἄλλες ὀρθόδοξες μορφές, μποροῦν νὰ γίνουν γνωστά σ' ἓνα εὐρύτερο καὶ διεθνὲς κοινό, πρᾶγμα πολλαπλῶς ὠφέλιμο καὶ γιὰ τὰ γράμματά μας καὶ γιὰ τὸν πολιτισμὸ μας γενικώτερα. Τὸ δεύτερο βιβλίο ἀναφέρεται εἰς τὸν Μακαριστὸν Γέροντα Φιλόθεον Ζερβάκον (ἀριθ. 11 στὴ σειρὰ Μ.Ο.Σ. τοῦ Ἰνστιτούτου), καὶ ἀποτελεῖ ἓν' ἀπὸ τὰ πιὸ ζεστά βιβλία τοῦ σ., γεμᾶτο στοργή γιὰ τὸν π. Φιλόθεο καὶ τὸ ἔργο του. Ὁ σ. χρησιμοποιεῖ ὅλα τὰ ὡς τώρα ἐκδεδομένα ἔργα τοῦ μακαριστοῦ Φιλοθέου, καθὼς κ' ἐκεῖνα, ποὺ ἐκδόθηκαν μετὰ τὴν ὁσιακὴ του κοίμησι γιὰ κείνον, καὶ μᾶς δίνει ἓνα εὐσύνοπτο βοήθημα γιὰ τὸν βίο του, τὰ ἔργα του, τὰ θαύματά του, καθὼς καὶ ὅλα τὰ σχετικὰ μὲ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἐγνώρισε, γιὰ τοὺς ὁποίους ἔγραψε κ.λπ. Δίνει σὲ ἀγγλικὴ μετάφρασι πολλὰ κομμάτια ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα βιβλία ἢ ἄρθρα του, καθὼς καὶ μία πλήρη βιβλιογραφία γιὰ τὸν ἱερὸ καὶ μακαριστὸ ἄνδρα, ποὺ στὴ συνείδησι τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πληρώματος ὄλο καὶ ὠρμάζει ἡ ἰδέα γιὰ τὴν ἀναγνώρισί του (καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἐπισήμου Ἐκκλησίας), ὡς ἀγίου, ὅποτε θ' ἀρχίσουν νὰ ψάλλονται καὶ τὰ τροπάρια τοῦ κ. Χαρ. Μπούσια πρὸς τιμὴν του.

Παράλληλα μὲ τὶς παραπάνω σειρὲς - ἐκδόσεις, κυκλοφόρησαν καὶ μερικὰ μικρότερα μελετήματα τοῦ Καθηγ. Καβαρνοῦ, ἀπὸ τὸ «Κέντρο Ὁρθόδοξων - Παραδοσιακῶν Σπουδῶν» (Καλιφόρνια), στὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα: *The question of Union* (1992, σελ. 52), *The significance of the New Martyrs in the life of the Orthodox Church* (1992, σελ. 20), *Orthodox Tradition and Modernism* (1992, σελ. 40), *Father Georges Florovsky on Ecumenism* (1992, σελ. 15) καὶ *Smoking and the Orthodox Christian* (1992, σελ. 22).

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Ἀναστασίου Ν. Δάρδα, *Τὰ Μοναστήρια τῆς Μητροπόλεως Σισανίου καὶ Σιατίστης*, ἔκδ. «Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν» (Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη, ἀρ. 76), Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 452.

Ὁ νέος διδάκτωρ Θεολογίας καὶ Σχολικὸς Σύμβουλος Μ.Ε. στὴν περιοχὴ τῆς Κοζάνης κ. Ἀ. Ν. Δάρδας μᾶς προσφέρει, μὲ τὸν ὀγκῶδη αὐτὸ τόμο, ἓνα ἀκόμη πνευματικὸ καρπὸ τῶν κόπων του καὶ τῆς ἀγάπης του πρὸς τὴν Δυτικὴ Μακεδονία καὶ τὴν πνευματικὴν ἱστορία τῆς. Ὁ κ. Δάρδας εἶναι πολυγραφώτατος καὶ ἀκάματος στὶς ἐρευνές του, ὅπου δὲν ἀγνοεῖ οὔτε καὶ τὰ ὀλιγοσέλιδα δημοσιεύματα ἐπαρχιωτῶν συγγραφέων, ὅπου βρῖσκει κανεῖς πολῦτιμα ἐπὶ μέρους στοιχεῖα, γιὰ νὰ προχωρήσει στὴ συγκρότησι ὀλοκληρωμένων ἢ τουλάχιστον μεγαλυτέρων συνθέσεων γενικώτερης ἀποδοχῆς καὶ ἐνδιαφέροντος. Ὅπως ἐδῶ, μὲ τὰ Μοναστήρια τῆς Ἱ. Μ. Σισανίου καὶ Σιατίστης, ποὺ δὲν παραλείπει νὰ ἰδεῖ ἀκόμη καὶ ἄρθρα σὲ τοπικὲς ἐφημερίδες καὶ περιοδικά, ὅπου ἡ προσωπικὴ κατάθεσι τοῦ ντόπιου ἐρευνητοῦ ἔχει μεγάλη σημασία. Στὰ τρία κεφάλαια τοῦ βιβλίου, ὁ σ. μᾶς δίνει α) τὰ 4 Μοναστήρια στὴν περιοχὴ τῆς Σισανιούπολης, β) τὰ 2 Μοναστήρια στὴν περιοχὴ τῆς Σιατίστης καὶ γ) τὰ 4 Μοναστήρια πέρα ἀπ' τὸν Ἀλιάκμονα. Στὸ Παράρτημα δίνονται κάποιες πληροφορίες γιὰ 13 νεώτερα ἢ «Παλιομονάστρα»,

για τὰ ὅποια δὲν ἔχουμε γραπτὲς ἢ ἄλλες ἀσφαλεῖς γιὰ τὴν ἐπιστῆμη πηγές. Εἶναι πρὸς τιμὴν τοῦ σ. τὸ ὅτι ἐξέτασε ἀπὸ ποικίλες πλευρὲς τὰ μοναστικά κέντρα τῆς περιοχῆς αὐτῆς, καὶ ἔτσι μποροῦμε νὰ ἰδοῦμε λεπτομέρειες ἀπὸ τὴν προσφορὰ τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὄντως ἀνεκτίμητη, στὴν ὅλη πνευματικὴ καὶ ἐθνικοκοινωνικὴ ζωὴ τοῦ ὑποδοῦλου ἑλληνισμοῦ. Ἀναμένουμε καὶ τὴν ἐκτύπωση τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς τοῦ κ. Δάρδα, ποῦ ἀφορᾷ στὴν Παιδεία τῆς περιοχῆς.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Βυζαντινὸς Δόμος, περιοδ. Μεσαιωνικῆς Ἑλλην. Ἱστορίας καὶ Πολιτισμοῦ, τόμ. 5-6, ἔκδ. «Δόμος», Ἀθήνα 1992, σελ. 278.

Ἀκόμα μία ἔκδοση - Ἐπετηρίδα στὸ βυζαντινὸ χῶρο, ποῦ δὲν ἔχει σχέση μὲ Σύλλογο, Σωματεῖο, Ἐταιρεία κ.λπ. Ἐκδίδεται ἀπὸ τὸν γνωστὸ ἐκδοτικὸ οἶκο τῶν Ἀθηνῶν «Δόμος» τοῦ Δημ. Μαυροπούλου μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ νέου βυζαντινολόγου - ἱστορικοῦ Ἀλέξη Γ. Κ. Σαββίδη. Τὸ εὐρύτατο φάσμα τῶν θεμάτων τοῦ «Βυζαντινοῦ Δόμου» δίνει τὴν εὐκαιρία στοὺς νέους βυζαντινολόγους, μὰ καὶ στοὺς παλαιότερους νὰ παρουσιάσουν τὶς ἐρευνῆς τους, ἢ κεφάλαια ἀπὸ τὶς ὑπὸ ἔκδοση ἐργασίες τους. Ἐκεῖνο, βέβαια, ποῦ κάνει ἐντύπωση ἀμέσως στὸν εἰδικὸ ἀναγνώστη, καὶ πρέπει νὰ τὸ ἐξάρουμε, εἶναι τὸ ὑψηλὸ ἐπίπεδο καὶ τῶν μελετῶν καὶ τοῦ τρόπου τῆς παρουσιάσεως. Ἡ περίληψη τῆς κάθε μελέτης σὲ μία ἄλλη γλῶσσα, ἢ βιβλιοκριτικὴ καὶ ἢ βιβλιοπαρουσίαση, τὸ χρονικὸ τῶν ἐπιστημονικῶν Συνεδρίων - Συμποσίων, Ἐκθέσεων, Διαλέξεων καὶ ἄλλων ἐκδηλώσεων τοῦ ἔτους, ποῦ ἐνδιαφέρουν τὸ Βυζάντιο, μὲ τ' ἀπαραίτητα βιβλιογραφικὰ δελτία πηγῶν, μονογραφιῶν, μελετῶν, κ.λπ. δίνουν στὴν ὥραία τούτη ἔκδοση ἕναν ἀέρα εὐρωπαϊκῶ, ποῦ τὰ παλιὰ περιοδικὰ τοῦ χώρου δυσκολεύονται νὰ ἀποκτήσουν ἢ νὰ δεῖξουν. Εἶναι ἀπ' τὰ παρήγορα σημάδια, ποῦ φανερώνουν πὼς δὲν πάνε ὅλα πρὸς τὰ πίσω στὴν παιδεία μας. Εἶναι μιὰ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία, ποῦ ἀξίζει τὸν ἔπαινο καὶ τὴν παντοδαπὴ ἐνίσχυση.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Δημ. Ἰω. Κωνσταντέλου, Πρωτοπρεσβυτέρου, *Ἐθνικὴ ταυτότητα καὶ θρησκευτικὴ ἰδιαιτερότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ*, ἔκδ. «Δαμασκός», Ἀθήνα 1993, σελ. 208.

Ὁ σ. ἀνήκει στὴν τιμητικὴ φρουρὰ τοῦ Ἀποδήμου Ἑλληνισμοῦ, ποῦ «φυλάγει Θερμοπύλες» στὶς Η.Π.Α., ὅπου χρόνια τώρα διδάσκει σὲ διάφορα Πανεπιστήμια. Ἀναγνωρισμένος ὡς ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐπιφανέστερους ἱστορικοὺς σήμερα, μετὰ τὰ συγγράμματά του γιὰ τὴ Βυζαντινὴ Φιλανθρωπία καλεῖται παντοῦ, ὅπου γίνονται Συνέδρια ἢ ἐπιστημονικὰ Συμπόσια ἢ ἐκδίδονται Συλλογικοὶ - Τιμητικοὶ Τόμοι κ.λπ. Μία ἐπιλογή ἀπὸ τέτοια ἐπιστημονικὰ μελετήματα, γραμμένα στὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα, μεταφράστηκαν ἀπὸ φίλους τοῦ

σ. καὶ κυκλοφοροῦν ἐδῶ σ' ἓναν τόμο, μὲ τὴν φιλολογικὴ ἐπιμέλεια τοῦ κραταιοῦ φιλολόγου καὶ λογοτέχνη Ἰγνατίου Σακαλῆ, ποὺ μᾶς εἶχε παλαιότερα προσφέρει ἔξοχες μεταφράσεις πατερικῶν ἔργων. Ὁ τόμος περιέχει 15 μελετήματα καὶ χωρίζεται σὲ τρεῖς ἐνότητες μὲ ἰσόποσα κείμενα. Α' Προχθές, Β' Χθές, καὶ Γ' Σήμερα. Κείμενα, ποὺ ἀποτελοῦν ὄριμους καρποὺς ἐρεύνης ὅλα τους, ἔχουν μίᾳ ἰδιαίτερη βαρῦτητα καὶ σημασία γιὰ τὸν κάθε ἐπιστήμονα, μὰ πιδὸ πολὺ γιὰ τοὺς Ἕλληνες καὶ τοὺς κληρικοὺς τῆς Ἐκκλησίας μας. Κομμάτια σὰν τὸ ὑπ' ἀριθ. 5 τοῦ Β' μέρους καὶ τὰ ὑπ' ἀριθ. 2 καὶ 4 τοῦ Γ' μέρους, θὰ ἔπρεπε νὰ τυπωθοῦν καὶ νὰ κυκλοφορήσουν εὐρύτατα στοὺς κόλπους τῆς Ἑλληνορθόδοξης Ἐκκλησίας, παντοῦ.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Gerardo Cioffari, *S. Nicola nella critica storica*, ἔκδ. «Centro Studi Nicolaiani», Bari 1987, σελ. 362.

Ἄν καὶ παλαιότερη ἔκδοση, ἐνδιαφέρει ὅπωςδήποτε τοὺς ἀναγνώστες τῆς «Θεολογίας», γιὰτὶ περιέχει ὅλη τὴν ὡς τώρα γνωστὴ φιλολογία - βιβλιογραφία γύρω ἀπὸ τὸν ἅγιο Νικόλαο. Ὁ π. Cioffari ἐπὶ τόσα χρόνια ἐρευνᾷ τὶς πηγές καὶ τὴ σύγχρονη βιβλιογραφία καὶ μᾶς δίνει ἀναλυτικὰ τὰ συμπεράσματα τῶν ἐρευνῶν του σὲ τρία μεγάλα κεφάλαια τοῦ βιβλίου: 1) Οἱ πηγές (σελ. 13-124), 2) Ὁ Βίος (σελ. 127-233) καὶ 3) Ἡ Φιλολογία (σελ. 237-340). Τὸν τόμο συμπληρώνουν ἓνας βιβλιογραφικὸς πίνακας (σελ. 341-348) κ' ἓνας ὀνομαστικὸς (σελ. 349-358). Μία ἔκδοση πολυτελέστατη, ὅσο καὶ πολῦτιμη.

Ὁ ἴδιος σ., μὲ τὴν συνεργασία τῆς Anna Maria Tripputi καὶ τῆς Maria Luisa Scirpa, ἐξέδωκε τελευταῖα κ' ἓνα ἄλλο ἀγιολογικοῦ ἐνδιαφέροντος ἔργο, καρπὸς καὶ αὐτὸ τοῦ «Centro Studi Nicolaiani»: *Agio-graphia in Puglia* (οἱ Ἅγιοι μεταξὺ ἱστορικῆς καὶ τιμητικῆς καὶ λαϊκῆς πίστεως) Bari 1991, σελ. 311. Εἶν' ἓνα χρήσιμο Ἀγιολόγιο τῆς Ἀπουλίας, μὲ χρῆση τῶν παλαιότερων καὶ νεωτέρων βιβλιογραφικῶν πηγῶν, γιὰ ὅλους τοὺς Ἅγίους ποὺ γεννήθηκαν ἢ ἔδρασαν στὴν περιοχὴ αὐτή. Στὶς σελ. 283-307 πλούσια βιβλιογραφία.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Klaus Gnoth, *Antwort vom Athos*. Die Bedeutung des heutigen griechisch-orthodoxen Mönchtums für Kirche und Gesellschaft nach der Schrift des Athosmönchs Theoklitos Dionysiatis «Metaxy Ouranou καὶ Gès» (Zwischen Himmel und Erde), ἔκδ. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1990, σσ. 324.

Προκαταβολικὰ πρέπει νὰ δηλωθεῖ ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα ἐνδιαφέρον καὶ χρήσιμο βιβλίο, διότι παρουσιάζει τὶς θέσεις τοῦ π. Θεοκλήτου Διονυσίου γιὰ τὸν ὀρθόδοξο μοναχισμό, ὅπως αὐτὲς ἐκτίθενται στὸ ἔργο τοῦ τελευταίου «*Μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς*» καὶ σὲ ἄλλα ἔργα του καὶ ὅπως αὐτὲς

ἀποτιμῶνται ἀπὸ ἓναν προτεστάντη ιερέα. Ἡ δομὴ τοῦ ἔργου εἶναι διμερῆς. Στὸ Α΄ Μέρος γίνεται ἡ ἔκθεσις (σσ. 15-247), ἐνῶ στὸ Β΄ Μέρος, ἐν εἶδει παραρτήματος, ἐκτίθενται ἡ ὀργάνωσις τῆς μοναστικῆς πολιτείας τοῦ Ἄθωνος καὶ ἡ ἀναζωογόνησις τοῦ ἄθωνικοῦ μοναχισμοῦ (σσ. 249-265). Πιὸ συγκεκριμένα: Στὸ Α΄ κεφ. ἀπεικονίζεται «Ὁ Ὁρθόδοξος Μοναχισμὸς κατὰ τὴ γνώμη τῆς Δύσεως» (σσ. 17-28). Στὸ Β΄ κεφ. παρουσιάζεται «Ὁ Θεόκλητος Διονυσιάτης καὶ τὸ ἔργο του *Μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς*» (σσ. 29-111). Μετὰ ἀπὸ σύντομη βιογραφία τοῦ π. Θεοκλήτου, παρουσιάζονται οἱ ἐκδόσεις τοῦ ἔργου καὶ οἱ διαφορῆς τους, σύνοψη τοῦ περιεχομένου τῶν κεφαλαίων, πού τὸν ἐνδιαφέρουν, ἄλλοτε περιληπτικὰ καὶ ἄλλοτε κατὰ λέξιν. Ἡ ἔκθεσις εἶναι θεματικῆ, σὲ τέσσαρις κύκλους (α΄: κεφ. 1-8, β΄: κεφ. 9-26, γ΄: κεφ. 27-34, δ΄: κεφ. 35-57). Ἡ ἔκθεσις τοῦ περιεχομένου συνοδεύεται ἀπὸ ὑποσελίδιες σημειώσεις, στίς ὁποῖες δίνονται οἱ παραπομπές τῶν κειμένων, πού χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὸν π. Θεόκλητο καθὼς καὶ σχόλια γιὰ τοποθεσίες, μονές, ὄρους κ.ἄ. (σημειώσεις 17-311). Γιὰ τίς ὑποσημειώσεις αὐτὲς θὰ πρέπει νὰ εἴμαστε εὐγνώμονες στὸν Κλ. Gnoth.

Γιὰ νὰ κρίνει ἀντικειμενικὰ τὴ θεολογία τοῦ Θεοκλήτου γιὰ τὸ Μοναχισμό, ὁ Gnoth ἀφιερώνει τὸ Γ΄ κεφ. στὴ «*Θέση τοῦ Θεοκλήτου στὴν παράδοσή του καὶ τὸ περιβάλλον του*» (σσ. 112-224). Στὴν § 1 τὸν ἀπασχολεῖ «Ἡ θέσις τοῦ Θεοκλήτου στὴν ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ-ὀρθόδοξου μοναχισμοῦ» (σσ. 112-142). Ἡ προϊστορία τῶν σχετικῶν ιδεῶν τοῦ Θεοκλήτου ὁδηγεῖ τὸν Gnoth σὲ μιὰ γενίκευσις τῆς ἐρμηνείας του. Ἡ θεολογία τοῦ Θεοκλήτου δὲν ἀρχίζει ἀπὸ τὸν πολυπαραπεμπόμενο Μ. Βασίλειο, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν ἁγ. Γρηγόριο Παλαμᾶ καὶ τὸν ὄσιο Νικόδημο Ἀγιορείτη. Πίσω ἀπὸ τὸ ἡσυχαστικὸ κίνημα βλέπει τὴν πτέρυγα τῶν παραδοσιακῶν (συντηρητικῶν) τῆς Ὁρθοδοξίας, πού συγκρούεται μὲ τὴ φιλελεύθερη πτέρυγα (Παλαμιστές - Ἀντιπαλαμιστές, Κολλυβάδες - Ἀντικολλυβάδες). Ἡ ἔριδα τῶν Κολλυβάδων εἶναι μέρος τῆς ἔριδας γιὰ τὴ Μετακένωσις. Οἱ παραδοσιακοὶ ὑφίστανται καὶ στὴ νεώτερη περίοδο στὰ πρόσωπα τοῦ Θεοκλήτου καὶ ἄλλων καὶ ἐκφράζονται μὲ ἐκδόσεις βιβλίων καὶ περιοδικῶν, μὲ δραστηριότητες μονῶν, σκητῶν, μοναχικῶν ἀκολουθιῶν, συλλόγων κ.ἄ. Ὁ Gnoth δὲν ἀμφιβάλλει γιὰ τίς καλῆς προθέσεις τοῦ Θεοκλήτου, ἀλλὰ ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ κίνησή του εἶναι ἐπικίνδυνη γιὰ τὸ πνευματικὸ μέλλον τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Ὁ Θεόκλητος ἴσταται ἐπὶ τῆς ἡσυχαστικῆς παραδόσεως καὶ ἀποβλέπει στὸ νὰ δώσει μὲ τὸν ἡσυχασμὸ, μετὰ τὸν Β΄ Παγκόσμιον Πόλεμον, ἓνα σίγουρον πνευματικὸ θεμέλιο. Παρὰ ταῦτα μὲ τὴν πολεμικὴν του, πού τὴν παραλαμβάνει ἀπὸ τὸν ἡσυχασμὸ (Γρηγορίου Παλαμᾶ - Νικοδήμου Ἀγιορείτου), παρέχει στοὺς φανατικούς καὶ συντηρητικὸς κύκλους ὄπλα κατὰ τοῦ Καθολικισμοῦ, τοῦ ὀρθολογισμοῦ, τοῦ ὕλισμοῦ, τῆς ἀθεΐας, τοῦ Προτεσταντισμοῦ, τοῦ Οἰκουμενισμοῦ, τοῦ σημιτισμοῦ, καὶ γενικότερα κατὰ τῆς δυτικῆς καὶ μοντέρνας σκέψεως. Στὴν § 2 μὲ τίτλο: «Ἡ θέσις τοῦ Θεοκλήτου στὴν παρούσα ἐκτίμησις τοῦ ἑλληνο-ορθόδοξου μοναχισμοῦ» (σσ. 142-224) ὁ μοναχισμὸς ἀντιμετωπίζεται

ἀπὸ τρεῖς σκοπιές, ἀπὸ κοινωνικὴ ἄποψη (σσ. 142-152), ἀπὸ ψυχολογικο-παιδαγωγικὴ ἄποψη (σσ. 152-186) καὶ ἀπὸ θεολογικὴ ἄποψη (σσ. 186-224). Στὴν πρώτη περίπτωση παρουσιάζονται οἱ ἀπόψεις τοῦ Δημοσθένη Σαβράμη γιὰ τὴν κοινωνικὴ διάσταση τοῦ ὀρθόδοξου μοναχισμοῦ καθὼς καὶ οἱ θέσεις τοῦ Θεοκλήτου, ἐνῶ συγχρόνως ἀσκειῖται κριτικὴ ἀπὸ τὸ συγγραφέα. Στὴ δευτέρῃ περίπτωση ὁ ἀγιορειτικὸς μοναχισμὸς τοῦ Θεοκλήτου ἐμφανίζεται ὡς σύστημα, μὲ χρῆση ψυχολογικο-παιδαγωγικῶν μεθόδων, ποὺ ὀδηγεῖ στὸν ἔσχατο στόχο του, στὴν ἐπαναπόκτηση τῆς καθαρᾶς θείας ὁμοιώσεως. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Θεοκλήτου «*Μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς*» χαρακτηρίζεται «*Ἐγχειρίδιον γιὰ μοναχοὺς*». Ἡ συνολικὴ ἀποτίμησις τῆς ψυχολογίας καὶ παιδαγωγικῆς τοῦ Ἁθωνοῦ γίνεται ἀπὸ τὸν Gnoth μὲ τὴν παρουσίαση τῶν ἀπόψεων τῶν Π. Χρήστου, Ἰ. Κορναράκη, G. Frei, I. Smolitsch, W. Nigg καὶ N. Λούβαρη. Ὁ ἐρευνητὴς βρίσκει ἀντιθέσεις. Στὴν τρίτῃ περίπτωση ὁ Gnoth, μὲ τὴν ἐπισημάνση, ὅτι ὁ μοναχισμὸς ἔχει ἀνάγκη μεταρρυθμίσεως, ὁμιλεῖ γιὰ τὶς δύο θεολογικὰς βασικὰς κατευθύνσεις τῶν σημερινῶν διαλόγων τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὸ μοναχισμὸν: α) τὴ βασιλειανή, μὲ ἰσχυρὴ κοινωνικὴ διάσταση, καὶ β) τὴν ἡσυχαστικὴν, μὲ τονισμὸ τῶν πνευματικῶν ὑποχρεώσεων καὶ μετὰ τὴν αὐτοκάθαρση τοῦ μοναχοῦ καθὼς καὶ τῆς πρακτικῆς τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον. Παρουσιάζει τὶς θέσεις τῶν καθηγητῶν Ἄ. Φυτράκη, ὀπαδοῦ τῆς βασιλειανῆς τάσεως (σσ. 188-203), Ἄ. Θεοδώρου, Εὐ. Θεοδώρου, Γ. Μαντζαρίδου καὶ Ἰ. Καλογήρου (σσ. 203-212) καὶ προχωρεῖ σὲ κριτικὴ τοῦ ἀνατέρου διαλόγου (σσ. 212-214). Κατὰ τὸν Gnoth, ὁ Θεόκλητος δὲν ἀντέκρουσε μὲ σοβαρότητα τὶς θέσεις τοῦ Φυτράκη, οἱ ὁποῖες εἶχαν καὶ κάποιες πρακτικὰς συνέπειες στὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Ἄ. Φυτράκης ὑπὸ τὴν ἔντονη προβολὴ τῶν καταστροφῶν τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου καὶ τοῦ ἐμφυλίου θέλησε νὰ τονίσει τὴν ἀνάγκη ὁ μοναχισμὸς νὰ προσφέρει τὴ βοήθειάν του γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν τότε προβλημάτων. Παρεξηγήθηκε ὁμως ἀπὸ τοὺς συντηρητικοὺς, γιὰτὶ εἶχε σπουδάσει στὴ Γερμανία καὶ θεωρήθηκε ὅτι μεταφέρει μεθόδους τῆς Δύσεως στὴν Ἀνατολή. Οἱ συντηρητικοί, ἂν καὶ ἡ Ἐκκλησία σπεύδει πρὸς βοήθεια τῶν συνανθρώπων, ἔχουν ἐπιφυλάξεις ὡς πρὸς τὸ σημεῖο αὐτό. Στὴν ἴδια ἐνότητα ὁ Gnoth μὲ λεπτομέρειες ἀναπαριστᾷ τὴ σύγκρουση τῶν καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ν. Νησιώτη καὶ Π. Τρεμπέλα μὲ τὸν Θεόκλητο γιὰ τὴ διαλεκτικὴ σχέση ἀποφατικῆς καὶ καταφατικῆς θεολογίας (σσ. 214-224). Καὶ στὴ σύγκρουση αὐτὴ λειτουργεῖ τὸ σχῆμα γερμανοσπουδασμένοι καὶ συντηρητικοί. Ὁ Gnoth ὑποστηρίζει ὅτι ἔγιναν καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρὰς παρεξηγήσεις τῶν θέσεων καὶ προβάλλει κάποια βασικὰ ἐρωτήματα.

Τὸ Δ΄ κεφ. ἀποτελεῖ «*Κριτικὴ τῆς θεολογίας τοῦ μοναχισμοῦ ὅπως αὐτὴ ἀπαντᾷ τὸν Θεόκλητο*» (σσ. 225-243). Ὁ Gnoth εἶναι δεῦτατος στὴν κριτικὴ του. Ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Θεόκλητος εἶναι θύμα τοῦ μεθοδικοῦ ἐκλεκτισμοῦ, στὴν προσπάθειάν του νὰ θεμελιώσῃ τὴ θεολογία του ὄχι μόνον στοὺς Πατέρες καὶ στὴ Βίβλο, καὶ θύμα τῆς ἀρχῆς τοῦ Βικεντίου Λειρίνης «*Quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est*» ὡς πρὸς τὴν κατανόηση τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας. Θετικὸ εἶναι ὅτι κείται στὴν Παράδοση. Ἡ

Παράδοση ταυτίζεται με τὸν ἡσυχασμὸ καὶ τοῦ τελευταίου ἡ ἀρχὴ με τὸν κόκκο τῆς σπορᾶς τοῦ Ἰησοῦ. Στὸ σχῆμα αὐτὸ προχριστιανοὶ καὶ μὴ ὀρθόδοξοι φιλόσοφοι εἶναι μιὰ ἐπικίνδυνη πλάνη, ἐνῶ ἀποκλείεται νὰ ἀναγνωρίσει κανεὶς οἰαδήποτε ἐπίδραση μὴ χριστιανικῆς φιλοσοφίας στὴ Θεολογία καὶ στὴν Ἐκκλησία. Ἡ κατανόηση αὐτῆ τῆς Ἱστορίας ὀδηγεῖ καὶ στὴν ὑποστήριξη τῆς ἀθηναικότητος τῶν ἔργων τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου καὶ δημιουργεῖ δυσκολίες στοὺς ἐρευνητὲς θεολόγους, ποὺ ἐργάζονται με τὴν ἱστορικοκριτικὴ μέθοδο καὶ θέλουν συγχρόνως νὰ παραμείνουν συνδεδεμένοι με τὴ θεολογία τοῦ ἡσυχασμοῦ. Τὸ ἔργο τοῦ Θεοκλήτου ἔχει ἀπολογητικὸ σκοπὸ, θέλει νὰ κερδήσει τὸν ἀναγνώστη στὸ μοναχισμό. Στὴ σχέση μοναχοῦ—πνευματικοῦ καὶ κοσμικοῦ ἀνθρώπου δέχεται τὴ θέση τοῦ ἀνθρώπου ποὺ πλανήθηκε καὶ πρέπει νὰ ἀγωνισθεῖ, γιὰ νὰ βαδίσει τὴν ὀρθὴ ὁδὸ. Ὁ σ. ἰσχυρίζεται ὅτι δὲν θὰ ἔκανε κανεὶς λάθος, ἂν κατηγοροῦσε τὸν Θεόκλητο γιὰ ἔχθρα κατὰ τῆς ἐπιστήμης, τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς τεχνικῆς. Ὁ πεπτωκὸς κοσμικὸς ἀνθρώπος δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ἀναπτύξει τὰ ἀνωτέρω, ὅπως ἐπιθυμεῖ ὁ Θεός. Γι' αὐτὸ ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἀπολογητὴ, ποὺ θὰ τὸν καλέσει στὸν Χριστὸ καὶ στοὺς Πατέρες. Στὴν πορεία πρὸς τὴν ἐπαναπόκτηση τοῦ κατ' εἰκόνα καὶ στὴν ὁδὸ τῆς θεώσεως ὁ μοναχισμὸς μπορεῖ νὰ τοῦ δεῖξει τὴν ὀρθὴ χρῆση σώματος, ἐπιστήμης, πολιτισμοῦ καὶ τεχνικῆς. Τέλος, κατὰ τὸν Gnoth, τὸ σημερινὸ πρότυπο τοῦ μοναχισμοῦ ἐν πολλοῖς ταυτίζεται με τὸ πρότυπο τοῦ ἀρχαίου τελείου ἀνθρώπου («θεῖος ἀνὴρ»). Ὁ σημερινὸς ὁμως τέλειος ἀνθρώπος φέρνει πολυάριθμα χαρακτηριστικὰ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα καὶ μὴ χριστιανικὰ συστήματα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἰδωθοῦν ἀπὸ τὸν σημερινὸ θεολόγο τοῦ μοναχισμοῦ ἔξ αἰτίας τῆς παγιδεύσεώς του στὴν προκριτικὴ σκέψη. Οἱ σημαντικότερες μὴ χριστιανικὲς ἐπιδράσεις εἶναι: πλατωνικὲς (ἐχθρότητα σώματος), νεοπλατωνικὲς (κυρίως μέσῳ Διονυσίου), στωικὲς καὶ ἡ ἀμφισβητούμενη ὁμοιότητα με τὸ μεσσαλιανισμό. Τὸ πῶς ἐπικίνδυνο μὴ χριστιανικὸ χαρακτηριστικὸ εἶναι ἡ κατάταξη τῶν ἀνθρώπων σὲ βαθμίδες γνώσεως (πιθανότατα ἐπίδραση ἀπὸ τὸ γνωστικισμὸ), τῆς ὁποίας χτυπητὸ παράδειγμα εἶναι ἡ διάκριση τῶν μοναχῶν σὲ μικρόσχημους καὶ μεγάλοςχημους. Ὁ Gnoth θέτει μερικὰ ἐρωτήματα ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Εὐαγγελικῆς Θεολογίας. (Πῶς δικαιολογοῦνται ὁ μὴ κοινωνικὸς χαρακτήρας τοῦ μοναχισμοῦ, ἡ μὴ σεξουαλικότητα—μισογονισμός, ἡ ἀντιεπιστημονικὴ καὶ ἀντιερευνητικὴ νοοτροπία καὶ τέλος ἡ δημιουργία σχισμάτων ἀπὸ μοναχοὺς;). Κατὰ τὴ γνώμη του τὸ πρόβλημα τοῦ ἑλληνικοῦ μοναχισμοῦ εἶναι ὅτι ὁ τελευταῖος δὲν μπορεῖ νὰ δικαιώσει τὸ μὴ βιβλικὸ ἰδανικὸ τοῦ θεοῦ ἀνδρὸς (ἀγγελικοῦ ἀνθρώπου), ἐπειδὴ αὐτὸ ὡς μὴ βιβλικὸ εἶναι συγχρόνως ὑπεράνθρωπο ἰδανικὸ. Ὑπάρχει ἀνάγκη μεταρρυθμίσεως καὶ τῶν στόχων τοῦ μοναχισμοῦ, χρῆσιμου γιὰ τὴ Δυτικὴ Εὐρώπη καὶ τὸν κόσμον, χρῆσιμου γιὰ τὴ συνύπαρξη τῶν ἀνθρώπων, ὅταν θὰ εἶναι δυνατόν νὰ πεῖθαρχηθοῦν τὰ μεγάλα πάθη τοῦ ἀνθρώπου, περιουσία, δύναμη, ἔρωτας.

Τὸ συντομώτατο Ε' κεφ. (σσ. 244-247) ἀποτελεῖ «*Συγκεφαλαίωση καὶ συμπερασματικὲς σκέψεις*» με ὑπότιτλο «*Ἡ σημασία τοῦ ἑλληνορθόδοξου μοναχισμοῦ γιὰ Ἐκκλησία καὶ κοινωνία*».

Τὸ Β' Μέρος τῆς ἐργασίας εἶναι ἓνα παράρτημα, χρήσιμο ὄχι μονάχα γιὰ τοὺς μὴ Ἑλληνες ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς ἐρευνητές, ἀφοῦ σὲ τέσσερις ἐνόητες παρέχει πολὺτίμα στοιχεῖα γιὰ τὴ μοναστικὴ πολιτεία τοῦ Ἄθωνος καὶ γιὰ τὴν ἐργασία τοῦ Gnoth. Στὴν πρώτη ἐνόητα παρουσιάζεται «*Ἡ τωρινὴ ὀργάνωση τῆς μοναχικῆς πολιτείας τοῦ Ἄθωνος*» (σσ. 251-257) (νομοθετικὰ κείμενα, νομικὸ καθεστῶς, ἐξάρτηση, διάκριση μονῶν — κοινόβια, ιδιόρρυθμα, — ὄργανα τῆς κοινότητος, ἄλλα μοναστικὰ ἐξαρτήματα — σκήτες, κελλιὰ, καλύβες, καθίσματα, ἡσυχαστήρια —, καὶ τέλος δικαστικὰ ὄργανα). Στὴ δευτέρῃ περιγράφεται καὶ ἀπεικονίζεται μὲ στατιστικὰ στοιχεῖα: «*Ἡ ἀναξωγογήση τοῦ ἀθωνικοῦ μοναχισμοῦ*» (σσ. 258-265), ἐνῶ ἡ τρίτη εἶναι πίνακας βιβλιογραφικὸς ποῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ 495 τίτλους βιβλίων καὶ ἄρθρων. Τέλος ἡ τέταρτη εἶναι ἓνα πολυτιμότερο ἐργαλεῖο, διότι σ' αὐτὴν παρατίθενται: α) τὰ χρησιμοποιηθέντα χωρία τῆς Ἀγ. Γραφῆς, β) τὰ πρόσωπα τὰ μνημονευόμενα στὸ ἔργο «*Μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς*», γ) τὰ πρόσωπα τὰ μνημονευόμενα στὸ ἔργο τοῦ Gnoth καὶ δ) πράγματα μνημονευόμενα στὸ ἴδιο ἔργο (σσ. 306-324).

Νομίζω ὅτι εἶναι ἀδύνατο στὰ πλαίσια μιᾶς βιβλιοκρισίας νὰ παρουσιάσει καὶ νὰ ἀποτιμήσει κανεὶς τὴν ἐργασία τοῦ Gnoth. Δὲν εἶναι ἀπλῶς μιὰ προσπάθεια παρουσιάσεως τῶν θέσεων τοῦ π. Θεοκλήτου, ὅπως καταγράφονται στὸ ἔργο «*Μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς*», ἀλλὰ καὶ προσπάθεια μιᾶς ἀνατομίας τοῦ ὀρθόδοξου μοναχισμοῦ στὴ μεταπολεμικὴ Ἑλλάδα. Πέτυχε στὸ ἐγγεῖρημά του αὐτὸ ὁ Gnoth; Καὶ ναὶ καὶ ὄχι. Πέτυχε, γιὰτὶ ὡς ἀκάματος ἐρευνητῆς εἶδε μιὰ ἐκτενέστατη βιβλιογραφία — ὄχι μόνον τὴν ἀκραιφνῶς ἐπιστημονικὴ — καὶ προσπάθησε νὰ φωτίσει ὅλες τὶς πτυχὲς τοῦ προβλήματος. Ἀπέτυχε, γιὰτὶ ἀντιμετώπισε τὸ ἔργο τοῦ π. Θεοκλήτου ὡς «*Ἐγχειρίδιο γιὰ μοναχοῦς*» γιὰτὶ ἀντιμετώπισε τὶς θέσεις τοῦ Θεοκλήτου ὡς σύστημα γιὰτὶ εἶδε τὰ πάντα μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἀντιπαραθέσεως συντηρητισμοῦ καὶ φιλελευθερισμοῦ γιὰτὶ ὑπερεκτίμησε τὴν ἐπίδραση τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, στηριζόμενος ἴσως σὲ στατιστικὰ στοιχεῖα, ἀφοῦ μέχρι τὸ 1986 γνώρισε πέντε ἐκδόσεις γιὰτὶ γενικεύει τὰ πράγματα, ὅπως π.χ. ὅτι ὑπάρχει τάση στὴν Ὁρθοδοξία σὲ κάθε ἔριδα ἢ Ἐκκλησία νὰ ἀνακηρύσει μιὰ ὁμάδα ὡς ὀρθόδοξη καὶ νὰ ἀναγνωρίζει σύντομα ὡς ἄγιο τὸν κυριότερο ἐκπρόσωπο τῆς ὁμάδας καὶ νὰ τὸν χαρακτηρίζει Πατέρα γιὰτὶ ἀποκλείει τὴ δυνατότητα κριτικῆς ἐναντίον τῆς δυτικῆς καὶ τῆς μοντέρνας σκέψεως γιὰτὶ κρίνει τὰ πάντα μὲ τὴν ἀρχὴ «*sola Scriptura*» γιὰτὶ κρίνει λογικοκρατικὰ καὶ ὄχι σωτηριολογικὰ τὴ στάση τοῦ ἀνθρώπου ἐναντι τῆς ἐπιστήμης, τῆς τεχνικῆς, τοῦ πολιτισμοῦ (κατὰ Θεὸν χρῆση - κατάχρησις) γιὰτὶ ὑπερεξαίρει τὶς ἐπιδράσεις τῆς θύραθεν γραμματείας στὴ θεολογικὴ ἡσυχαστικὴ γραμματεία καὶ δὲν ἀντιμετωπίζει τὸν ἡσυχασμὸ ὡς ἓνα κίνημα μὲ σωτηριολογικὰς διαστάσεις γιὰτὶ θεωρεῖ τοὺς διαφόρους διαλόγους μέσα στὰ πλαίσια τοῦ Π.Σ.Ε. καὶ μεταξὺ τῶν διαφόρων ὁμολογιῶν, ὡς κάτι τὸ αὐτονόητο, ἀδιάφορο ἂν αὐτοὶ τὶς περισσότερες φορὲς ὀδηγοῦν σὲ ἀδιέξοδα ἢ συμβιβαστικὰς λύσεις, οἱ ὁποῖες τελικὰ δὲν γίνονται δεκτὲς ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση.

Τὸ πόσο τυφλὴ ἐμπιστοσύνη ἔχει ὁ Gnoth στὴν ἀκαδημαϊκὴ θεολογία ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ κατωτέρω παράδειγμα: Ὁ ἀείμνητος Δ. Μπαλά- νος στὸ ἔργο του «*Οἱ βυζαντινοὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀπὸ τὸ 800 μέχρι τοῦ 1453*», Ἀθήναι 1951, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ ἅγ. Γρηγόριος Παλαμᾶς «κατὰ τὴν πορείαν του ... πρὸς αὐτὸ (τὸ ἅγιον Ὅρος) παρέμεινεν ἐπὶ χρονι- κόν τι διάστημα παρὰ τὸ μεταξὺ Μακεδονίας καὶ Θράκης Παπίκιον ὄρος, ἔνθα αὐστηρότατα ἠσκούντο Μεσσαλιανοὶ μοναχοί, οἵτινες προφανῶς ἐπέ- δρασαν ἐπ' αὐτοῦ» (σ. 152). Ὁ Gnoth, λοιπόν, παραξενεύεται, γιατί ὁ π. Θεόκλητος μὲ κατηγορηματικὸ τρόπο ἀπορρίπτει τὴ θέση αὐτὴ τοῦ Μπαλά- νου (Θεοκλήτου Διονυσιάτου, *Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς. Ὁ βίος καὶ ἡ θεολογία του*, Ἅγιον Ὅρος - Θεσσαλονίκη 1976, σ. 259, σημ. 1) γιὰ ἐξάρτηση τοῦ Παλαμᾶ ἀπὸ τοὺς Μεσσαλιανούς (σ. 231). Καὶ ὁμως ὁ π. Θεόκλητος ἔχει δίκαιο. Ἐὰν ὁ συγγραφεὺς μας χρησιμοποίησε τὸν «Λόγον εἰς τὸν ἐν ἀγίοις πατέρα ἡμῶν Γρηγόριον ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης» τοῦ πατριάρχη Φιλοθέου, θὰ διαπίστωνε ὅτι πράγματι ὁ ἅγιος Γρηγόριος ξεχει- μώνιασε στὸ Παπίκιον ὄρος κοντὰ σὲ ὀρθόδοξους μοναχοὺς. Οἱ Μεσσαλιανοὶ ζοῦσαν σὲ γειτονικὸ ὄρος, ἐπεδίωξαν διάλογο μὲ τὸν Γρηγόριο καὶ κατατρο- πώθηκαν ἀπὸ αὐτόν. Γιὰ νὰ τὸν ἐκδικηθοῦν, προσπάθησαν νὰ τὸν φονεύσουν μὲ δηλητηριασμένη τροφὴ (§14-16, ἐκδ. Δ. Γ. Τσάμη, *Φιλοθέου Κωνσταν- τινουπόλεως τοῦ Κοκκίνου ἀγιολογικὰ ἔργα. Α΄ Θεσσαλονικεῖς ἅγιοι*, Θεσσα- λονίκη 1985, σσ. 441-446). Ἐκτὸς αὐτοῦ καὶ ἡ σύγχρονη ἔρευνα ἔχει ἤδη ἀπαγκιστρωθεῖ ἀπὸ τὴν παλιὰ ἀποψη, κατὰ τὴν ὁποία ὑπῆρχε στενὸς σύνδε- σμος Ἡσυχαστῶν καὶ Βογομίλων - Μεσσαλιανῶν τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνα. Στὴν παγίδα αὐτὴ εἶχε ρίψει τὴν ἔρευνα παλαιότερα κυρίως ἡ ἐσκεμμένη διαστρέβλωση τῆς ἀλήθειας ἀπὸ τὸν ἱστορικὸ ἀντιησυχαστὴ Νικηφόρο Γρηγορά. Πρβλ. Α. Rigo, *L' assemblea generale athonita del 1344 su un gruppo di monaci bogomili*, (ms. Vat. Gr 604 ff. 11^r-12^r), «Cristianesimo nella storia» 5 (1984) 475-506. Τοῦ αὐτοῦ, *Monaci esicasti e monaci bogomili*, Firenze 1989.

Πάντως τὸ βιβλίον τοῦ Gnoth δὲν πρέπει νὰ τὸ δοῦμε μόνον ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴν του πλευρά. Ἐναντιβόλα εἶναι ὀρθῆς οἱ ἐπισημάνσεις του σὲ πολ- λά σημεῖα (ὅπως π.χ. γιὰ τὰ Ἀρεοπαγιτικά, γιὰ τὶς δραστηριότητες καὶ ἐπι- δόσεις κάποιων μοναχικῶν καὶ ἄλλων κύκλων στὴν Ἑλλάδα, γιὰ τὸν προβλη- ματισμὸ τῶν ὀρθοδόξων θεολόγων ὡς πρὸς τὸ μοναχικὸ πρότυπο-βασιλειανὸ ἢ ἡσυχαστικὸ κ.ά.). Κάποιοι προβληματισμοὶ του ἴσως πρέπει νὰ γίνουν καὶ δικοὶ μας προβληματισμοί. Π.χ. τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως συντηρητικῶν καὶ φιλελευθέρων χριστιανῶν. Μήπως ἡ ἀνεκτικὴ συνύπαρξή τους στὸ Βυζάντιο καὶ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας σήμερον ἀποτελεῖ παρελθόν; Οἱ μέχρι χθὲς σχισματικὲς καταστάσεις σήμερον τείνουν νὰ μεταβληθοῦν σὲ ἐκκλησιο- λογικὲς αἱρέσεις καὶ νὰ συνταράξουν τὰ θεμέλια τῆς Ὁρθοδοξίας.

Τὸ ἔργο τοῦ ΚΙ. Gnoth εἶναι πραγματικὰ «σημεῖον ἀντιλεγόμενον» ἢ ἂν θέλετε «Προτεστάνταις μὲν σκάνδαλον, Ὁρθοδόξοις δὲ μωρία». Ἐμεῖς πάν- τως ἐπιθυμοῦμε νὰ τὸν εὐχαριστήσουμε, γιατί εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ προσπα- θῆσαι νὰ παρουσιάσει στὸ γερμανόγλωσσο δυτικὸ κοινὸ τὸν ὀρθόδοξο μονα- χισμὸ, μὲ ἀφετηρία τὸ ἔργο τοῦ π. Θεοκλήτου Διονυσιάτου, ἐμᾶς δὲ νὰ μᾶς

προβληματίζει, γιατί τώρα ξέρουμε, γιὰ μία ἀκόμα φορά, πῶς ἀποτιμῶν ἢ θέλουν νὰ ἀποτιμῶν τὸν ὀρθόδοξο μοναχισμό μας στὴ Δύση.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β. ΓΟΝΗΣ

Σωφρονίου Γ. Μιχαηλίδη, Ἱερομ., *Ἱστορία τῆς κατὰ Κίτιον Ἐκκλησίας*, Λάρνακα, Κύπρος 1992, σελ. 640.

Ὅπως ἐμφαίνεται ἀπὸ τὸν τίτλο τοῦ βιβλίου, πρόκειται γιὰ ἱστορικὴ ἐργασία, ἢ ὅποια καλύπτει περίοδο σχεδὸν δύο χιλιάδων χρόνων, ὅση εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου. Παρὰ τὴ χρονικὰ μεγάλη ἔκταση, ποὺ διαπραγματεύεται, ὁ συγγραφέας π. Σωφρόνιος Μιχαηλίδης πέτυχε στὴν προσπάθειά του νὰ δώσει μιὰ εὐσύνοπτη καὶ ἀκριβῆ εἰκόνα τῆς ἱστορίας τῆς Μητροπόλεως Κιτίου, ἀπὸ τὴ σύστασή της ὡς τὶς μέρες μας.

Ἀπὸ τὴ μακρὰ καὶ ἐπίπονη αὐτὴ προσπάθεια προέκυψε ἡ παρούσα μονογραφία, ἢ ὅποια εἶναι στὴν κυριολεξία μιὰ μνημειώδης ἱστορικὴ πραγματεία, μέσα ἀπὸ τὶς σελίδες τῆς ὁποίας προβάλλει ἀνάγλυφη ἡ ἱστορία τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τοῦ Κιτίου. Ἡ ἀποστολικότητα τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς δηλώνεται ἐμφαντικὰ καὶ μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἀγίου Λαζάρου, ἢ ὅποια κοσμεῖ τόσο τὸ ἐξώφυλλο, ὅσο καὶ μιὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες σελίδες τοῦ βιβλίου τούτου.

Ἡ ἔκδοση κυκλοφόρησε μὲ δαπάνες τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κιτίου καὶ ἀφιερώθηκε ἀπὸ τὸ συγγραφέα στὸν πνευματικὸ του πατέρα, Ἀρχιμανδριτὴ Σωφρόνιο, Γέροντα τῆς Πατριαρχικῆς Μονῆς τοῦ Προδρόμου τοῦ Ἑσσεξ τῆς Ἀγγλίας.

Τῆς παρούσας ἐργασίας προτάσσονται τὰ Περιεχόμενα (σσ. 9-12) καὶ ἀκολουθοῦν Πρόλογος τοῦ Μητροπολίτη Κιτίου κ. Χρυσοστόμου (σελ. 13) καὶ Πρόλογος τοῦ συγγραφέα (σσ. 15-17), καθὼς καὶ μιὰ ἀναφορὰ στὸ ἀρχαῖο Κίτιο, κατὰ τὴν ὁποία γίνεται σύντομη ἱστορικὴ ἀναδρομὴ στὴν ἀρχαία πόλη τοῦ Κιτίου (σσ. 19-26).

Ἡ ὅλη μελέτη διαιρεῖται σὲ ἕξι Κεφάλαια, τὸ περιεχόμενο τῶν ὁποίων ἐναρμονίζεται πρὸς τὶς πέντε μεγάλες περιόδους τῆς πολιτικῆς, ὅσο καὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τῆς Κύπρου. Οἱ δύο πρῶτες περίοδοι, δηλαδὴ ἡ Ρωμαϊκὴ καὶ ἡ Βυζαντινὴ (33-1191 μ.Χ.), συνεξετάζονται σ' ἓνα Κεφάλαιο, λόγω ἔλλειψης ἐπαρκoῦς ὑλικοῦ, ἐνῶ ἡ περίοδος τῆς Τουρκοκρατίας (1571-1878 μ.Χ.) κατανέμεται σὲ τρεῖς περιόδους-Κεφάλαια γιὰ τὸν ἀντίθετο ἀκριβῶς λόγο.

Τὰ γεγονότα, ποὺ ἱστοροῦνται κατὰ τὶς περιόδους Ρωμαϊκῆ-Βυζαντινῆ καὶ Φραγκικῆ (τῶν Λουζινιανῶν καὶ τῶν Ἑνετῶν) καὶ παρουσιάζονται στὰ δύο πρῶτα Κεφάλαια, δὲν συνδέονται ἄμεσα μὲ τὴν Ἐκκλησία τῶν Κιτιαίων, ἀλλ' ἀποτελοῦν συνοπτικὴ ἐκθεση τῆς Ἱστορίας τῆς Κυπριακῆς Ἐκκλησίας. Ἡ μόνη παράγραφος, ποὺ ἔχει ἄμεση σχέση μὲ τὴν «κατὰ Κίτιον Ἐκκλησίαν», εἶναι ἡ δευτέρη τοῦ Κεφαλαίου Α' «Ρωμαϊκὴ καὶ Βυζαντινὴ Περίοδος», ἢ ὅποια ἐπιγράφεται «Ὁ Ἅγιος Λάζαρος, πρῶτος Ἐπίσκοπος Κιτίου» (σσ. 33-36).

Ὁρθά, ὅμως, ὁ συγγραφέας προέταξε τὰ δύο αὐτὰ Κεφάλαια, ἀνεξάρτητα ἂν αὐτὰ ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενο τῆς Γενικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τῆς Κύπρου. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νὰ σχηματίσει μιὰ ὀλοκληρωμένη ἀντίληψη γιὰ τὴν Ἱστορία τῆς Μητροπόλεως Κιτίου καὶ ἡ νοερῆ μετάβασί του σὲ χώρους, ὅπου οἱ πηγὲς παρέχουν ἄφθονο ἱστορικὸ ὕλικό, μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ ἐπαγωγικὰ μὲ θαυμάσιο τρόπο.

Ἀπὸ τὴν κατάληψη τῆς Κύπρου ἀπὸ τοὺς Τούρκους (τὸ 1571) καὶ μετὰ, ἡ διάρθρωση τοῦ περιεχομένου τῶν ἐπιμέρους Κεφαλαίων τῆς παρούσας ἐργασίας διαφοροποιεῖται γιὰ νὰ καλύψει ὅλη τὴ θεματογραφία τῆς κάθε περιόδου, ἡ ὁποία εἶναι ὁμολογουμένως πλούσια σὲ ἐνδιαφέροντα ἱστορικὰ γεγονότα καὶ σὲ ἀξιόλογα ἐκκλησιαστικὰ πρόσωπα. Ἐτσι ἐξηγεῖται, γιὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας ἐξετάζεται σὲ τρεῖς μεγάλες ἐνότητες, πού καταλαμβάνουν τὶς σελίδες 57-246.

Ὅπως ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας π. Σωφρόνιος Μιχαηλίδης σημειώνει στὸν Πρόλογό του, «σὲ κάθε ἱστορούμενη περίοδο περιελήφθησαν εἰσαγωγικὰ καὶ βοηθητικὰ κεφάλαια, ὅπως σύντομη ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Κύπρου τῆς κάθε περιόδου, καθὼς καὶ σύντομη ἱστορία τῆς πόλεως Κιτίου - Λάφρακος ἢ καὶ τῆς Λεμεσοῦ (γιὰ τὴν περὸ 1572 - 1973), γιὰ νὰ δημιουργηθεῖ τὸ κατάλληλο ἱστορικὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο νὰ ἐνταχθεῖ ἡ ἰδιαίτερη ἱστορία τῆς Μητροπόλεως Κιτίου. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἱστορία τῆς Μητροπόλεως εἶναι ἀδιάρρηκτα συνυφασμένη μὲ τὸ πρόσωπο τῶν ἐκάστοτε Ἐπισκόπων, θεωρήθηκε σκόπιμο καὶ πρακτικότερο νὰ ὑποδιαιρεθεῖ καὶ αὐτὴ σὲ πολλὰ μικρὰς περιόδους, τὶς περιόδους τῶν ἐκάστοτε Ἐπισκόπων» (σελ. 16).

Ἡ ἔκθεση τῶν γεγονότων, πού συνέβησαν ἀπὸ τὴν κατάληψη τῆς Κύπρου ἀπὸ τοὺς Ἄγγλους, ὡς τὶς μέρες μας καὶ ἡ ἀναφορὰ στοὺς Ἐπισκόπους Κιτίου, πού ἔζησαν καὶ ἔδρασαν κατὰ τὶς δύο τελευταῖες αὐτὲς περιόδους τῆς ἱστορίας τῆς πατρίδας μας, μὲ τὶς ὁποῖες χρονικὰ εἴμαστε ἐγγύτερα ἢ καὶ συμπύκνουμε καὶ γιὰ τὶς ὁποῖες ἡ προσωπικὴ μας ἀντίληψη εἶναι ἄρα ἄμεση, ἐπιβεβαιώνει ὅτι ὁ συγγραφέας Ἱερομόναχος π. Σωφρόνιος Μιχαηλίδης:

α) Μὲ πολλὴ φιλοτιμία καὶ ἀνάλογη φιλοπονία ἀναδίφησε τὶς πηγὲς καὶ μελέτησε τὰ βοηθήματα γιὰ τὴν ἀνεύρεση τῆς ἱστορικῆς ἀλήθειας.

β) Μὲ κριτικὴ διάθεση, ἀλλὰ καὶ μὲ σεβασμὸ πρὸς τὰ γεγονότα, σταχυολόγησε, συνέθεσε καὶ δημοσιοποίησε τὸ ἄγνωστο παρελθὸν μιᾶς ἀπὸ τὶς σημαντικότερες ἐκκλησιαστικῆς ἔδρες τοῦ νησιοῦ μας καθιστώντας το ζωντανὸ παρόν.

γ) Τὰ διάφορα γεγονότα καὶ τὰ ἀναμεμγμένα σ' αὐτὰ ἐκκλησιαστικὰ πρόσωπα, ἰδιαίτερα τῶν τελευταίων ἐτῶν, διαπραγματεύθηκε μὲ τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ ἀντικειμενικότητα, χωρὶς τὴ συναισθηματικὴ φόρτιση, πού ἀναπόφευκτα ἐπηρεάζει κάθε συγγραφέα, ὁ ὁποῖος εἶναι σύγχρονος μὲ τὰ ἱστορούμενα.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καὶ τὸ τελευταῖο Κεφάλαιο ΣΤ' (σσ. 509-627), στὸ ὁποῖο περιέχονται ἢ ἀναπτύσσονται ποικίλα θέματα γενικοῦ χαρακτήρα, ὅπως λ.χ. Κατάλογος Ἐπισκόπων Κιτίου, στοιχεῖα γιὰ τὴ Μητρόπολη Κιτίου

στη Λάρνακα καὶ στη Λεμεσό, τουριστικὰ τεμένη τῆς Λάρνακας, ἐνοριακοὶ καὶ ἄλλοι ναοὶ τῶν δύο ἐπαρχιῶν, χωριὰ καὶ ναοὶ τῆς Μητρόπολης Κιτίου, μετὰ τὴν τελευταία ἀναπροσαρμογὴ τῶν ὁρίων τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Κύπρου (τὸ 1973), ἱερῆς Μονῆς καὶ μνημεῖα τῆς Μητρόπολης Κιτίου (Λάρνακας) καὶ Κληρικοὶ τῆς Λάρνακας καὶ τῆς Λεμεσοῦ.

Τὸ κείμενο τῆς παρούσας ἐργασίας διανθίζεται μὲ πλῆθος εἰκόνων, φωτογραφιῶν, γκραβούρων καὶ δειγμάτων γραφῆς καὶ ὑπογραφῆς Ἐπισκόπων Κιτίου καὶ Ἀρχιεπισκόπων Κύπρου.

Ἡ γλώσσα, ποῦ χρησιμοποιεῖ ὁ συγγραφέας στὴν ἐργασία αὐτή, εἶναι ἡ πανελλήνια δημοτικὴ.

Ὅπως σημειώθηκε καὶ πιὸ πάνω, ὁ συγγραφέας Ἱερομόναχος π. Σωφρόνιος Μιχαηλίδης ἐργάστηκε φιλόπονα, μεθοδικά, ἐπαγωγικά καὶ «ἐπὶ μακρὸν» κατορθώσας νὰ παραγάγει μία πολὺ ἀξιόλογη μελέτη, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ πραγματικὰ συμβολὴ στὴν προαγωγὴ τῆς ἱστορικῆς γνώσης μιᾶς τοπικῆς Ἐκκλησίας μὲ πανορθόδοξο καὶ παγχριστιανικὸ ἐνδιαφέρον. Ὑπάρχουν βέβαια οἱ ἀβλεψίες καὶ τὰ μικρὰ λάθη, ποῦ ὅμως εἶναι ἀναπόφευκτα, προπαντὸς ὅταν μία ἐργασία καταλαμβάνει τόση ἔκταση, ὅση αὐτὴ τοῦ π. Σωφρονίου Μιχαηλίδη. Μπροστὰ στὰ πολλὰ καὶ σημαντικὰ θετικὰ της στοιχεῖα αὐτὰ εἶναι ἀσήμαντα καὶ ἀμελητέα.

Γι' αὐτοὺς, λοιπόν, ποῦ θὰ ἤθελαν νὰ ἀσχοληθοῦν εἰδικὰ μὲ τὴν ἱστορία τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τοῦ Κιτίου, ἡ ἐργασία τοῦ π. Σωφρονίου Μιχαηλίδη τοὺς παρέχει ὅλα τὰ ἀναγκαῖα στοιχεῖα καὶ τὴ σχετικὴ Βιβλιογραφία. Εἶναι ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ πολὺ χρήσιμη, γιατί πληροῖ ἕνα κενὸ ποῦ ὑπῆρχε, λόγω τῆς ἀνυπαρξίας εἰδικῆς μονογραφίας γιὰ τὴ Μητρόπολη Κιτίου, γνωστοῦ ὄντος ὅτι, ὅσοι κατὰ καιροὺς ἐγραψαν γιὰ τὴν Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, ἀναφέρθηκαν κατὰ κύριο λόγο στὴν Ἀρχιεπισκοπὴ Κύπρου καὶ τοὺς Προκαθημένους της.

Ἐν ὄψει ὅλων αὐτῶν, ἐκφράζω στὸν π. Σωφρόνιο Μιχαηλίδη τὰ θεράμια μου συγχαρητήρια, μαζὶ μὲ τὴν εὐχὴ γιὰ συνέχιση τῆς ἔρευνας καὶ τῆς συγγραφῆς του γιὰ νὰ καλυφθοῦν καὶ οἱ ἄλλες ἐκκλησιαστικὲς ἐπαρχίαι τῆς Κύπρου, γιὰ τίς ὁποῖες οἱ γνώσεις μας εἶναι ἐλλιπεῖς, ὅπως ἀκριβῶς συνέβαινε καὶ γιὰ τὴ Μητρόπολη Κιτίου πρὶν ἀπὸ τὴν ἔκδοση τῆς ἐργασίας αὐτῆς.

Δίκαιος ἔπαινος ἀνήκει καὶ στὸν Πανιερώτατο Μητροπολίτη Κιτίου κ. Χρυσόστομο γιὰ τὴν παρασχεθεῖσα πρὸς τὸ συγγραφέα ἠθικὴ συμπαράσταση καὶ κάθε ἄλλη διευκόλυνση, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἀνάληψη τῆς δαπάνης ἔκδοσης τῆς πραγματικὰ μνημιώδους αὐτῆς ἐργασίας.

ΑΝΔΡΕΑΣ Ν. ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ